

XX. Yüzyıl İran Edebi, Fikri ve Siyasi Hayatında Tebrizli Bir Aydın: Samed Behrengi- Hayatı, Şahsiyeti, Dünya Görüşü, Mücadelesi ve Eserleri

Mehmet Akif Koç*

Öz

Samed Behrengi, XX. yüzyıl İran toplumunda edebi ve fikri hayatta derin izler bırakmış; siyasi mücadelesiyle 1960'ların sol/sosyalist mücadelesine katkıda bulunmuş bir aydındır. Behrengi, yirmi dokuz yıllık kısa ömründe, aydın ve edebiyatçı kişiliğinin yanı sıra kendini öğrenci yetiştirmeye adanmış azimli bir köy öğretmeni ve halk edebiyatı derleyicisidir. İran edebiyatında, taşra edebiyatının öncülerinden kabul edilen Behrengi, çocuk edebiyatının da ilk başarılı örneklerini veren en önemli temsilcisi olarak değerlendirilir. Bu çalışmada, Behrengi'nin şahsiyetinde belirleyici olan iki önemli etken, sol/sosyalist ideoloji ve Türk kimliğinin rolü ele alınacak; yetiştiği siyasi ve toplumsal ortam çerçevesinde şekillenen düşünce hayatına temas edilecek; bunun yanı sıra hem çocuklara hem de yetişkinlere hitap eden eserlerindeki temel kavram ve mesajlar kapsamlı olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Samed Behrengi, İran, Edebiyat, Küçük Kara Balık, Tebriz

---

* Doktora Adayı, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (ASBÜ), Ortadoğu Çalışmaları, akifkoc@hotmail.com, ORCID: /0000-0001-5179-6027

Samad Behrangi: A Tabrizian Intellectual in XXth Century Iranian Literary and Cultural Life - His Life, Worldview, Fight and Works

Mehmet Akif Koç*

Abstract

Samad Behrangi, having profound influences on the literary and intellectual life of the XXth century Iranian society, also politically contributed to the leftist / socialist struggle of the 1960s as an activist and author. Behrangi, during his short life less than three decades, served as a village teacher and dedicated a great effort to his students' enlightenment, along with his career as an intellectual and writer. He has been evaluated as one of the leading representatives of the Iranian rural literature and children's literature with his works that set the first successful examples of the genre. Turkish identity had also considerably affected Behrangi's intellectual personality in addition to leftist / socialist ideology which will be discussed within the article. Significantly contributing to Azerbaijani-Turkish folk literature, he is one of the leading Turkish intellectuals of Tabriz. Not only addressing children and teenagers, Behrangi's literary works also speak to adults with his messages carrying the importance of 'dedication, self-devotion, diligence, willpower, self-improvement, fight against oppression' etc.

Keywords: Samad Behrangi, Iran, Literature, The Little Black Fish, Tabriz

---

* PhD Candidate, Social Sciences University of Ankara, Middle East Studies, akifkoc@hotmail.com, ORCID: /0000-0001- 5179-6027

1. Giriş

Samed Behrengi, XX. yüzyıl İran edebiyatının ve dünya çocuk edebiyatının önde gelen temsilcilerinden biri olarak, öykü ve masalları hâlihazırda dünya dillerine çevrilmeye devam eden ve eserleriyle yaşadığı çağın ötesine geçebilen ender yazarlar arasına girmeyi başarmıştır. Sadece bir yazar ve halk bilimci olarak değil, aynı zamanda bir siyasi aktivist ve politik yönü güçlü bir entelektüel olarak da tanınan Samed Behrengi, hem edebi hem de siyasi duruşu ile birlikte, çok yönlü olarak tahlil edilmesi gereken bir aydındır.

Küçük Kara Balık, Bir Şeftali Bin Şeftali, Ulduz ve Kargalar, Telhun, Bir Günlük Düş ve Gerçek (Püsküllü Deve), Güvercinci Kel Oğlan gibi öyküleriyle Türkiye’de geniş kitlelere ulaşan Behrengi üzerine çeşitli edebi incelemeler yapılmıştır. Bununla birlikte Behrengi’nin, siyasi görüşlerini alegori ve metaforlarla yansıtmış olduğu edebi eserlerinin tahlilinin, yazarın siyasi duruşu ve dünya görüşü eksene alınarak yeterince analiz edilmiş olduğunu, Behrengi’nin siyasi aktivizmi ve ideolojisinin bu incelemelerde kâfi ölçüde yansıtıldığını söyleyebilmek güçtür.

Bu makalede, benzer yazar/eser incelemelerinden farklı olarak, üç katmanlı bir metodoloji izlenerek, makro ölçekten mikro ölçüğe doğru bir yol takip edilecektir. İlk katmanda, Behrengi’nin içinde yaşadığı zaman ve zemini şekillendiren geniş ölçekteki siyasi, toplumsal ve ekonomik etkenlerin analizi yapılacaktır. İkinci aşamada, Behrengi’nin düşünce dünyasına mercek tutulacak ve bu makro ölçekte aydın ve mücadele adamı olarak rolüne temas edilecektir. Üçüncü katman ise, Behrengi’nin eserlerinin oluşturduğu görece mikro dünyasıdır ve bu bölüm, yazarın öyküleri vasıtasıyla topluma ve çağının ötesine iletme arzusunda olduğu mesajları tahlil edebilmeyi hedeflemektedir.

Bu temel çerçeve takip edilerek, Samed Behrengi’nin edebi eserlerinin ve çalışmalarında işlediği dünya görüşünün derinlikli bir tahlilinin yapılması amaçlanmaktadır. Bu yapılırken, Behrengi’nin hayatı ve yetiştiği çevre, İran’ın 1950 ve 60’lardaki siyasi ve toplumsal yapısı da incelenerek, yazarın eserlerini vermiş olduğu çağın kısa bir tasvirinin de sunulması öngörülmektedir. Buna ilaveten, Behrengi’nin XX. yüzyıl İran edebiyatı bağlamındaki konumunun yanı sıra, 1960’ların konjonktüründe İran’ın fikri ve entelektüel yaşamındaki yerine de değinilecektir.¹

¹ Bu makalede yer alan Samed Behrengi’nin edebi eserleri ve öyküleri için, yazarın bütün öykülerinin eksiksiz ve tam metin olarak neşredildiği, 2004 yılında Tahran’da

2. Behrengi'nin Hayatı ve Yetiştığı Siyasi Ortam

Samed Behrengi, aslen İran Türklerindedir; anadili 'Azerbaycan Türkçesi' olup, Türkçenin günümüzde Anadolu Türkçesine en yakın ağız olarak da bilinen batı kolundandır. 1939 yılı Haziran ayında, günümüzdeki adıyla 'Doğu Azerbaycan' vilayetinin (ostan) başkenti olan ve İran Türklüğünün de merkezi konumundaki Tebriz'in Çerendab mahallesinde dünyaya geldi. Altı çocuklu ve dar gelirli bir işçi ailesinin çocuğu olarak, fakir bir çevrede doğdu ve büyüdü. Kendi mahallesindeki ilkokul eğitiminin ardından, Tebriz'deki "Debiristan-i Terbiyet" ve "Danişsera-yi Âlî" adlı öğretmen okullarında okudu. Yükseköğrenimini tamamladıktan sonra Azerşehr, Mamkan, Gogan, Ahircan gibi Tebriz'in çevresindeki köy okullarında 18 yaşındayken öğretmenliğe başladı ve 29 yıllık kısa ömrünün sonuna kadar öğretmenlik vazifesini sürdürdü. Öğretmenliğine ek olarak bir yandan da Tebriz Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde gece derslerine devam ederek mezun oldu.²

Samed Behrengi'nin kısa yaşamında, öğretmenliğinin yanısıra en önemli meşgalesi yazarlığıdır. Azerbaycan'ın yoksul köylü çocuklarına öğretmenlik ve rehberlik hizmeti sunarken bir taraftan da onlar için kısa öyküler ve masallar kaleme aldı. Azerbaycan halk edebiyatını, halkın dilinde ve sözlü kültürdeki masal ve efsaneleri derledi, bu malzemeyi Türkçe ve Farsça olarak dört büyük cilt halinde yeniden kâğıda döktü; eserlerinde yer verdiği hikâye ve masallardan bir kısmı, asırlarca dilden dile dolaşan anlatıların modern dilde yeniden yorumlanmasıyla ortaya çıkmıştır.³ Derleme faaliyetlerine ilaveten, Azerbaycan folkloru ve İran'ın eğitim sistemi üzerine çeşitli gazete ve dergilerde inceleme ve tenkit yazıları da kaleme aldı. Yazı ve eserlerindeki genel dünya görüşü ve eleştirel tutumu, sıklıkla sansüre

---

Endişe-ye Kohan Yayınevi tarafından yapılan basımı esas alınmıştır: Samad Behrengi, *Kissehaye Behrang – matne kamel*, (Tehran: Entesharat-e Endişe-ye Kohan, 1383 / 2004), 390 shf.

Ayrıca, bu makalede Behrengi'nin eserlerinden yapılan tüm çeviriler, makalenin yazarı tarafından yukarıdaki orijinal nüsha esas alınarak yapılmış olup; 2019 yılı sonunda Behrengi'nin tüm öykülerinin yazarın çevirisiyle, ayrı ayrı ve tek cilt halinde yayınlanması öngörülmektedir.

² "Zendeğnameh-ye Samad Behrengi," Son erişim: 21.08.2019, <http://samadbehrangi.com/biography.html>; Mehmet Kanar, *Behreng Masalları*, (İstanbul, 2002).

³ Nimet Yıldırım, *İran Kültürü: Zerdüşt'ten Firdevsi'ye, Sadi'den Şamlu'ya, İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016), 577.

uğramasına yol açtı ve dönemin siyasi idaresinin baskısını yakından hissetti.⁴ Sözkonusu sansür tehdidi altında, döneminin önemli gazete ve dergilerinde çıkan yazı ve mektuplarında S. Garanguş, Çingiz Merati, Babek, Behreng, Adıbatmış, Daryuş, Nevvâb, Meragi, S. Adam, Solma gibi takma adlar kullanarak yazılarını yayınladı.⁵ Bu genel baskı ortamının da bir sonucu olarak, 1968 yılı Ağustos ayında, İran ile Sovyetler Birliği'ni birbirinden ayıran Aras Nehri kenarında, şüpheli bir biçimde boğulmuş halde cesedi bulundu.

Samed Behrengi'nin eserlerini ve dünya görüşünü daha iyi anlayabilmek için, onu ortaya çıkaran dinamiklerin tahlil edilmesi zorunludur. Bu bağlamda, Behrengi'nin eğitimini aldığı dönem, fikir dünyasının yeşerdiği çevre ve eserlerini verdiği toplum yapısına bakıldığında; ulusal ve uluslararası ölçekte karşımıza şu dört parametrede özetlenebilecek bir siyasi, toplumsal ve kültürel çerçeve çıkmaktadır:

i) İran Azerbaycanı ve Tebriz'in, modern İran tarihi ve siyasetindeki merkezi konumu:

İran'ın kendine özgü etno-politik şartları çerçevesinde, Tebriz merkezli olmak üzere İran Azerbaycanı bölgesi, bilhassa İslam'ın İran'a girişinden başlayarak belirleyici bir rol oynamıştır. Bu çerçevede, Abbasileri zayıflatan ve Bağdat merkezli Hilafetin İran'da kök salmasını engelleyen, proto-Zerdüşçü ve merkez karşıtı isyanların en önemlisine (815–837 yılları arasında) liderlik etmiş olan Babek el-Hurremi (ö. 838),⁶ bugünkü Tebriz ve Erdebil arasında yer alan Bezz bölgesinde doğup büyümüş olup, bu coğrafyayı merkez olarak kullanmıştır.⁷ Günümüzde de milliyetçi İranlı Türkler her yıl Temmuz ayının ikinci haftasında, Babek ve mücadelesini yâd etmek için Babek Kalesi'ne çıkarlar.

Babek ve onu takip eden isyanların ve karışıklık dönemlerinin ardından, Tebriz, dönemin güçlü Türk hanedanlıklarından İldenizlilere başkentlik

⁴ Seçkin Sarpkaya, "Samed Behrengi'nin Eserlerinde Çocuk", *Mecma Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar 2019: Yıl 4, Sayı 7, 62–73.

⁵ Kanar, *Behreng Masalları*.

⁶ Behrengi'nin yazılarında kullandığı müstear isimlerden biri olan Babek, yazarın tarih, din ve dünya görüşü hakkında da fikir vermektedir.

⁷ Mehmet Azimli, *Babek – Bir Direnişçi*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2013, 17–18.

yapmış (1186–1225), Moğol işgalini müteakip Hülagu Han'ın başkenti olmuş (1256), yaklaşık bir asır boyunca İlhanlıların yönetim merkezi olduktan sonra, 1410'da Karakoyunluların ve 1469'dan itibaren de Akkoyunluların başkenti olmuştur. Nihayetinde, Erdebil'de ortaya çıkan Şah İsmail'in 1502'de şehri ele geçirmesiyle Safevilere de başkentlik yapmıştır. Keza 1796 yılından 1925'e kadar İran'ı idare etmiş olan Kaçar Hanedanı da İran Azerbaycanı kökenli olup, bu dönemde başkent Tahran'ın ardından Tebriz, Kaçar taht varislerinin resmi ikametgâhı ve valilik bölgesi sıfatıyla, İran'ın en önemli ikinci merkezi olarak temayüz etmiştir.⁸

Tebriz merkez olmak üzere İran Azerbaycanı, XX. yüzyıl başında da İran siyasetinde etkin rol oynadı; Tebrizli aydınların baskısıyla, 1906'da Muzaferüddin Şah tarafından meşrutiyet ilan edildi; onun yerine geçen Muhammed Ali Şah meşrutiyeti rafa kaldırmak isteyince Tebrizliler silahlı ayaklanmaya girişti, isyan sonucu Muhammed Ali Şah 1909'da tahtı terk etmek zorunda kaldı ve ikinci kez meşrutiyet ilan edildi.⁹ Sonrasındaki karışıklık döneminde Şeyh Muhammed Hıyabani öncülüğünde Tebrizliler 1919–20 yıllarında 'Azadistan' adıyla kendi idarelerini kurdu, bu isyan bastırılınca 1922'de bu sefer Lahuti önderliğinde Rıza Han'a karşı ayaklandılar.¹⁰ Nihayetinde süregiden iç siyasi istikrarsızlıklar 1925'te Kaçarların hükümlerini devrini bitirdiyse de Tebriz ve Azerbaycan, Pehlevi Hanedanının baskı politikalarına direnmeyi bildi.

ii) Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı koşullarında İran'ı işgali ve Tebriz merkezli ayrılıkçı hareketler:

Tebriz, 1921'de Sovyetler Birliği ile İran arasındaki anlaşmayla İran'a bırakılmıştı, ancak İkinci Dünya Savaşı sürerken, SSCB ile İngiltere ortak bir kararla İran'ı nüfuz bölgelerine ayırdı ve işgal etti. Sovyet orduları tarafından 1941'de işgal edilen Tebriz'de, Türk aydınlar tarafından özerklik talep eden Azerbaycan Demokrat Fırkası kuruldu, ardından 1945 Aralık

---

⁸ Ali Sinan Bilgili, "Tebriz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Son erişim: 21.08.2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tebriz>.

⁹ Mazlum Uyar, *İran'da Modernleşme ve Din Adamları – Meşrutiyet Örneği*, (İstanbul: Emre Yayınları, 2008), 180–184.

¹⁰ Gülara Yenisey, *İran'da Etnopolitik Hareketler (1922–2004)*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008), 111–113.

ayında Seyyid Cafer Pişeveri başkanlığında Azerbaycan Millî Hükümeti tesis edildi. Buna paralel olarak, yine Sovyet işgal bölgesinde Mahabad Kürt Cumhuriyeti kuruldu.¹¹ Bununla birlikte, 1946 Aralık ayında Sovyetlerin İran'daki işgal bölgesinden geri çekilmesi sonrasında, Şah Muhammed Rıza Pehlevi'ye ABD ve İngiltere'nin verdiği destek sayesinde, Tahran yönetimi her iki özerk bölgeyi ordu marifetiyle sıkı denetim altına almayı başardı.¹²

Söz konusu bir yıllık dönemde, Pişeveri'nin yönetimi altında, toprak reformu, okullarda ve devlet dairelerinde Azerbaycan Türkçesinin kullanılması, işçi ve kadın hakları gibi konularda radikal uygulamalara gidildi. Ancak bu politikalar Tebriz'de desteklenmekle birlikte, bu büyük ve önemli vilayetin diğer il ve ilçelerinde yeterli toplumsal destek bulamadı. Keza bu dönemde, Azerbaycan bölgesinde, hâkim Fars kültürünün aşığılandığı algısı ve Azeri-Türk milliyetçiliğinin revaç bulması da, benzer şekilde, geniş toplum kesimlerinde beklenen desteğin kısa vadede sağlanamamasında etken oldu.¹³ Tebriz merkezli olarak Azerbaycan Türklerinin Tahran'daki Pehlevi yönetimiyle ilişkileri, Fars milliyetçiliği ve Fars dilinin baskın duruma geçirilme çabalarına paralel olarak zaman içinde iniş çıkışlar yaşadı; özellikle 1970'lerle birlikte yükselen Türk milliyetçiliği ve Türk kimliğinin tanınması çabalarında Tebrizli aydınlar öncü rol oynadı. Nitekim 1970'lerin sonuna doğru hareketlenen Şah karşıtı protesto gösterileri ve 1979 Devrimi'ne giden süreçte de Tebriz şehri, ulusal ölçekte oldukça önemli bir merkez olarak belirdi.¹⁴ Benzer şekilde 1979'dan sonra İslam Cumhuriyeti'nin azınlıklara karşı politikalarının belirlenmesi ve İran Türklerine karşı olumsuz tutumunda da yine Tebriz merkezli protesto ve girişimler temel belirleyici faktörlerden biri oldu.¹⁵

¹¹ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi – Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2011), 216–218.

¹² Ioannis N. Grigoriadis & Ali M. Ansari, “Türk ve İran Milliyetçiliği”, *Orta Doğu Tarihi – Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften*, Youssef M. Choueiri (Ed.), (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2011), 371–396; 387.

¹³ Garthwaite, *İran Tarihi*, 218.

¹⁴ Bilgehan A. Gökdağ & M. Rıza Heyet, “İran Türklerinde Kimlik Meselesi”, *Bilig*, No.30 (Yaz 2004): 51–84.

¹⁵ Gökdağ & Heyet, *İran Türklerinde Kimlik Meselesi*.

iii) II. Dünya Savaşı sonrası İran'daki iç siyasi çekişmeler ve Şah Muhammed Rıza Pehlevi yönetimiyle, milliyetçiler / sol cephe-sosyalistler / İslamcılar arasındaki güç mücadelesi

I. Dünya Savaşı'nın ardından II. Dünya Savaşı'nda da İngiliz ve Rus işgaline uğrayan İran'da, 1940'ların sonuna doğru, bilhassa yönetim çevreleri ve aydınlardaki milliyetçi eğilimlerde güçlenme görüldü. Bu milliyetçi eğilim, İran'ın İslam öncesi ihtişamlı çağlarına gönderme yapılarak ve İslam'ın siyasal ve toplumsal düzeydeki etkisini sınırlandırarak gelişti.¹⁶ Toplumunu da mobilize eden siyasal milliyetçiliğin doruk noktası, milliyetçilerin (*Milli Cephe*) Meclis'teki lideri konumundaki Musaddık'ın başbakanlık makamına getirilmesi ve ardından İngilizlerin sömürge dönemi imtiyazlarından petrol endüstrisi üzerindeki hâkimiyetinin bitirilerek, 1951'de 'petrolün millileştirilmesi' olarak bilinen kritik adımı atmasıdır. 1953'e kadar Başbakanlık yapan ve Şah'ın ülkeden ayrılmasını da sağlayan Musaddık, uluslararası ekonomi-politik şartların zorlaması ve iç siyasette önderlik ettiği şah karşıtı geniş koalisyonun dağılması sonucu, Pehlevi yanlısı ordu tarafından (ABD ve İngiltere gizli servilerinin açık desteğiyle) devrildi.¹⁷ Böylece hanedandan bağımsız milliyetçilik dalgası da eski gücünü iyiden iyiye kaybetmeye başladı.

Bu dönemde İran'da gelişen bir diğer eğilim sosyalizmdir. İran asıllı sosyolog Hamid Dabashi, bu yıllarda ülkede sosyalizmin gelişmesinde iki önemli dönemece işaret eder: i) 1941'deki İngiliz-Sovyet işgali sırasında ülkede siyasi aktivizmin güçlenmesi ve sol/sosyalist eğilimli Tudeh Partisi'nin geniş şekilde siyasi teşkilatını kurmaya başlaması; ii) 1951'de petrolün millileştirilmesinin tetiklediği uluslararası konjonktürde sadece İran'da değil, az gelişmiş ve sömürge konumundaki ülkelerin büyük bir çoğunluğunda başlayan Batı / emperyalizm karşıtı toplumsal hareketlerin İran'a yeniden ve geniş şekilde yansması.¹⁸ Tudeh Partisi'nin ve sol/sosyalist hareketin ülkede en güçlü olduğu bölge ise, gerek Sovyet işgali altında kalması gerekse kuzeyde SSCB sınırında bulunması hasebiyle Tebriz ve İran Azerbaycanı oldu. Tebriz'in İran'ın diğer bölgelerine göre nispeten

---

¹⁶ Nikki R. Keddie, *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, (New Haven: Yale University Press, 2006), 99–100.

¹⁷ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), 324–325.

¹⁸ Hamid Dabashi, *İran – Ketlenmiş Halk*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2008), 139–144.

daha fazla ekonomik imkânlarla ve büyük işçi sınıfına sahip olması da bu noktada etkili oldu.¹⁹

Milliyetçiler ve sol/sosyalist gruplara ek olarak, Pehlevi yönetimine karşı halkı harekete geçirebilen üçüncü toplumsal güç İslamcılar olarak sivrildi. İran toplumu ve siyasetinde İslamcıların nüfuzu XX. yüzyıl başında oldukça güçlüyken, Pehlevi hanedanının seküler politikaları ve 1960'lardaki Ak Devrim süreciyle bu etki azalma trendine girmişti. Ancak, bilhassa 1970'lerin ortalarına doğru, milliyetçi ve komünist grupların başarısız olmaları ve devrime öncülük edemeyeceklerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, İslamcılar, Ayetullah Humeyni önderliğinde toplumsal önderliği devraldı. Bu süreçte İslamcılar, Marksist ve milliyetçi grupların metoduna benzer şekilde, halk yığınlarına, entelektüellere, öğrenci kitlelerine ve ilaveten Pazar'ın güçlü esnaflarına dayanarak gücünü konsolide etti.²⁰

Bu üç geniş toplumsal grubun öncülüğünde, eşitsiz sosyo-ekonomik şartlar ve rejimin baskısı geniş halk kitlelerini yönetimden soğutmuştu. Bununla beraber, başta SAVAK olmak üzere rejimin güvenlik ve istihbarat aygıtları eliyle toplum kontrol edilmeye çalışıldı. Nihayetinde, 1960'ların ortalarından itibaren bu toplumsal ve siyasal şartlar silahlı mücadeleyi de beraberinde getirdi; şehir merkezlerinde Marksist *Fedaiyan-ı Halk* (Halkın Fedaileri) ile İslamcı-sol eğilimli *Mücahidin-i Halk* (Halkın Mücahitleri) öncülüğünde rejime ve ülkedeki ABD varlığına karşı silahlı eylemlerle bu huzursuzluk yeni bir sürece evrildi. Monarşinin sert tedbirleri, tutuklama ve idamlarla eylemler geriletirse de 1970'lerin sonuna doğru hız kazanan sokak protestolarının sonucunda 1979 Devrimi'ne giden yol iyice açılmış oldu.²¹

iv) Soğuk Savaş şartlarının İran'a yansımaları ve Tahran-Moskova hattındaki gerginlikler

II. Dünya Savaşı'nın galiplerinden biri olan Sovyetler Birliği ile sınır komşusu durumundaki İran, tıpkı Türkiye gibi, yeni dönemde Moskova'nın agresif dış politika hedefleri ve olası toprak ve imtiyaz talepleri karşısında

¹⁹ Keddie, *Modern Iran*, 110–111.

²⁰ Garthwaite, *İran Tarihi*, 230–233; Keddie, *Modern Iran*, 319.

²¹ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 331–332.

bir seçim yaptı; bunun sonucunda her alanda İran-ABD yakınlaşması yaşandı. Ancak bu yakınlaşma, iç siyasette her türlü statüko karşıtı fikrin ve aktivizmin ezilerek tasfiye edilmesi gibi bir sonucu da beraberinde getirdi; bu baskıyı en fazla hisseden kesim ise, Ortadoğu'daki diğer Batı müttefiki veya Batı'yla yakınlaşma arayan ülkelerde olduğu gibi, hiç kuşkusuz sol-sosyalist gruplar oldu.²²

Öte yandan, Tudeh Partisi'nin kendi aktivizmini ve politik hedeflerini Sovyetler Birliği Komünist Partisi'yle tam bir paralellik içinde kurması ve ülke içinde Sovyetlerin bir uzantısı gibi hareket etmesi, Pehlevi rejimi açısından açık bir hedef teşkil etmesini de beraberinde getirdi.²³ Bunun sonucunda, 1953'te Başbakan Musaddık'ın darbeyle devrilmesinin ardından İran'a geri dönebilen Şah Muhammed Rıza Pehlevi, hızla kendi otoritesini tesis etmeye başladı ve bu süreçteki etkili icraatlarından biri de Tudeh Partisi'ni tamamen yasaklaması oldu. Bu süreçte Tudeh Partisi ile bağlantılı Marksist ve diğer sol aydınlar da ya ülkeyi terk etmek ya kalıp tutuklanmak ve hapisanelerde işkence görmek ya da sürekli kaçarak yer altında faaliyet göstermek seçenekleri arasında tercih yapmak zorunda kaldılar.²⁴

3. Behrengi'nin Şahsiyeti ve Dünya Görüşü

Samed Behrengi'nin bir öğretmen, yazar ve aydın olarak, fikri ve entelektüel gelişimi işte böylesi bir şehirde, bu denli karmaşık ulusal ve uluslararası şartlar çerçevesinde şekillendi. II. Dünya Savaşı sonrasının yıkıma uğramış İran'ının, doğrudan Sovyet işgaline maruz kalan kuzey şehirlerinden Tebriz'de yetişen Behrengi, ilkokula gittiği 1940'lı yılların ortalarında Sovyet etkisinin en yoğun olarak şehrin siyasi ve toplumsal dönüşümünü şekillendirdiği dönemi yaşadı. Bilahare, 1946 Aralık ayından itibaren, Sovyet ordularının İran'daki askeri işgali sonlandırıp geri çekilmeleri sonucunda hem Tebriz hem de Mahabad'da Sovyet himayesinde bir yıl kadar önce kurulmuş olan 'özerk cumhuriyetler' Pehlevi yönetimi tarafından sert

---

²² Dabashi, *İran – Ketlenmiş Halk*, 143–144.

²³ Mohamed Tabriz, Ata, "İran Romanının Şekillenmesinde Siyasi ve Sosyal Düzenin Rolü (Kaçar ve Pehlevi Dönemi)". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20, No. 37, (2019): 819.

²⁴ Keddie, *Modern Iran*, 135–136.

bir şekilde ortadan kaldırılmış; sadece Tebriz’de on sekiz bin kadar insan öldürülmüş, özerklik yanlısı binlerce insan tutuklanmış ve hapsedilmiştir.²⁵

Behrengi tüm bu sürece şahitlik etmiş hem Sovyet işgali dönemini hem de ardından gelen Tahran’ın sert askeri tedbirlerini çocukluk ve ilk gençlik yıllarında yaşamıştır. Behrengi’nin ağabeyi Esed, mahalle halkının savaşa ve çatışmalara dair haberleri dinleyebilmek için, mahallenin meydanında toplandıklarını, kendisinin de kardeşi Samed ile birlikte radyo başına koşturduklarını ve asker kıyafetleri içinde ve büyük bir merakla haberleri dinlediklerini anlatır.²⁶ Buna ilaveten, 1953’ten sonra idareyi tekrar eline alan ve adeta ‘demir yumruk’la²⁷ ülkeyi yöneten Muhammed Rıza Pehlevi’nin Fars milliyetçisi politikaları, hızla derinleşen sosyo-ekonomik sorunlar ve gelir eşitsizliği, dış politikada ‘ABD’nin bölgedeki jandarması’²⁸ olarak nitelendirilecek kadar ilerleyen ABD’yle yakın ilişkiler vb. faktörler, dönemin İranlı aydınlarının fikri çerçevesini şekillendiren temel dinamiklerdir. Bu dönemin Behrengi’nin şahsiyetinde ve daha sonra eserlerinde iz bırakan iki temel yönüne etki etmiş olduğu söylenebilir: i) Sol/sosyalist dünya görüşü ve ii) Türk kimliği. Bu iki temel belirleyici faktörün Behrengi’nin eserlerine nasıl yansıdığı hususu, bu makalenin devamında işlenecek olan ‘eserlerinde öne çıkan temel unsurlar’ bahsinde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bu bölümde ise Behrengi’nin hayat öyküsü ve biyografisi çerçevesinde, ilgili unsurlara yer verilecektir.

Samed Behrengi, altı çocuklu bir ailede doğup büyümüştür. Çocukluğu sıkıntılar içinde geçmiş, sabit bir işi olmayan babasının geceli gündüzlü evden uzakta, çok çeşitli işlerde zorlukla çalışıp evin geçimini sağlamaya çalıştığı, büyükbabası ve akrabalarının desteğiyle hayatlarını sürdürebildikleri bir çevrede yetişmiştir. Samed’in 1933 doğumlu olan ağabeyi Esed

²⁵ Sözkonusu dönemle ilgili olarak, Tebriz’in milliyetçi ve özerklik yanlısı aydınlarından İsmail Şems’in hatıraları için bkz: Yenisey, *İran’da Etnopolitik Hareketler*, 145–147.

²⁶ Esed Behrengi, *Baradaram Samad Behrengi: Revayat-e Zandagi ve Marg-e O* (Kardeşim Samed Behrengi: Hayat Hikâyesi ve Ölümü), (Tebriz: Nashr-e Behrengi, 2007), 50–51.

²⁷ Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran*, (New York: Cambridge University Press, 2008), 63; Edgar Şar & Alphan Telek, “Rethinking Secularism as a Political Principle in the Middle East” *The Sources of Secularism: Enlightenment and Beyond*, Tomaszewska & Hämäläinen (Eds.), (Palgrave Macmillan, 2017).

²⁸ Basheer Nafi, “Iran’s tension with its Arab neighbours won’t be ending any time soon”, *Middle East Eye*, 3 Mayıs 2016, Son erişim: 22.08.2019, <https://www.middleeasteye.net/opinion/irans-tension-its-arab-neighbours-wont-be-ending-any-time-soon>.

Behrengi, kardeşinin hayat hikâyesini anlattığı biyografisinde bu sıkıntılı dönemleri ayrıntılı olarak aktarır ve II. Dünya Savaşı'nın toplumsal ve ekonomik düzeni altüst ettiği dönemin, bu hayat zorluklarını daha da artırdığını kaydeder.²⁹ Esed Behrengi, 1953'te Başbakan Musaddık'ın devrildiği ve daha önce ülkeden kaçmış olan Muhammed Rıza Şah'ın ülkeye döndüğü haberini, mahalle meydanındaki radyoda kardeşi Samed ve arkadaşlarıyla birlikte dinlediklerini, Musaddık'ı destekleyen İran Partisi'nin Tebriz'deki binalarının yakılıp yıkıldığını, içindeki insanların alınıp götürüldüğünü birlikte görüp üzüldüklerini, Şah'ın ülkeye geri dönüşüne birlikte hayıflan-dıklarını canlı bir şekilde anlatır.³⁰

Çocukluk ve ilk gençlik yıllarında yaşadığı ortam ve genel siyasi durumun Tebriz özelindeki olumsuz yansımaları (baskı, zulüm, sansür, istibdat vs), Behrengi'nin Tahran'daki merkezi otoriteyi temsil eden Şahlık rejimine ve monarşiye olan bakışını da derinden etkilemiştir. Nitekim başta, Küçük Kara Balık, Güvercinci Kel Oğlan, Bir Günlük Düş ve Gerçek öyküleriyle, Köroğlu ve Kel Hamza öyküsünü yeniden yorumlayışında, padişahlık ve baskıcı yönetimlere karşı tavizsiz duruşunu yakından görebilmek mümkündür.

Behrengi, yukarıda belirtildiği üzere, fakir bir işçi ailesinden gelmekte, genel ekonomik şartların da tesiriyle, zorluklarla dolu bir geçmişin izlerini taşımaktadır. Bu durum, Soğuk Savaş şartlarında sosyalizmin ciddi bir alternatif olarak ortaya çıkmasının da etkisiyle, Behrengi'de sol/sosyalist görüşlerin baskın olmasını beraberinde getirmiştir. Tebriz'in söz konusu dönemde Sovyet sınırına oldukça yakın olması ve İran Azerbaycanı'nda Sovyet kültürünün etkin olmasının yanı sıra, Tebriz'de Pehlevi yönetimine karşı oluşan genel memnuniyetsizliğin de Behrengi'nin dünya görüşünün oluşumunda kuşkusuz etkisi olmuştur. Behrengi, bu süreçte ideolojik açıdan, köy öğretmeni olarak da içlerinde yaşadığı işçi ve köylü sınıfının mücadelesine yakınlık duymuş, sol/sosyalist dünya görüşünün toplumun geleceği açısından daha faydalı olacağına inanmıştır.

Behrengi'nin eserlerini verdiği 1960'lı yıllarda, sol/sosyalist düşünce bil-hassa edebiyat sahasında kendisine kayda değer bir hareket alanı bulmuştur. Zira Tudeh Partisi'nin 1953 Darbesi'nin ardından yasaklanması ve yer

---

²⁹ Behrengi, *Baradaram Samad*, 8–36.

³⁰ Behrengi, *Baradaram Samad*, 72–74.

altına çekilmesi, sosyalist aydınların meşru siyaset sahnesinden tasfiye edilmesiyle birlikte, kendilerine mücadele zemini olarak edebi çalışmaları seçmelerini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte sosyalist fikirler çoğunlukla gazete ve dergiler vasıtasıyla yayılma imkânı bulmuş, bir kısmı yasal olarak çıkan bu dergiler bir süre sonra sansüre uğrayarak yasaklanmıştır; bir kısım yayın organları ise kaçak yollarla İran'a sokularak dağıtılmıştır.³¹ Bu süreçte Behrengi, yazdığı siyasi içerikli yazılar ve kitlesel mesajlar içeren edebi öyküleriyle, Marksist düşünceyi temsil eden ve yeraltında faaliyet gösteren *Fedaiyan-ı Halk* (Halkın Fedaileri) örgütünün Tebriz koluyla yakın ilişki içinde olmuş, bu yapının fikri ve entelektüel oluşumuna katkıda bulunmuştur.³² Mehrzad Borujerdi, Fedaiyan örgütünün Tebriz kolunun liderleri ve öncü şahsiyetlerini sıralarken, Behruz Dehgani,³³ Eşref Dehgani, Ali-Reza Nabdel, Kazım Saadeti gibi isimlerin yanısıra, dönemin tanınmış edebiyatçılarından Gulam Hüseyin Saidi ve Samed Behrengi'yi de zikreder.³⁴ Bu dönemde, Behrengi, yazılarının siyasi içeriği ve ilişkide olduğu yayın organları sebebiyle çoğunlukla müstear isimler altında eleştirel yazı ve öykülerini yayımlayabilmiştir.³⁵ 1968'de Aras Nehri'nde boğularak ölmesinin ardından da başta İran'daki Marksist çevreler olmak üzere, dünya sol/sosyalist hareketlerinin önemli 'devrim şehitleri' arasında adı anılmıştır.³⁶

İran toplumu ve siyaseti üzerine çalışmalarıyla tanınan Mehrzad Borujerdi, her kesimden İran entelijansiyası ve fikri çevrelerinin Batı karşısındaki tutumlarını incelediği çalışmasında (*Iranian Intellectuals and the West: The Tormented Triumph of Nativism*), Behrengi'nin 1960'larda verdiği eser-

³¹ Abbas Karaağaçlı, "Samed Behrengi Örneği ile Devrimci Edebiyatın Toplumsal Uyanışa Etkisi", *1.Uluslararası Dil, Sanat ve İktidar Sempozyumu Bildirileri (11-12 Mayıs 2017)*, (Ed). Elmas & Uslucan (Giresun: Giresun Üniversitesi Yayınları, 2017), 19-27.

³² Mehrzad Boroujerdi, *Iranian Intellectuals and the West: The Tormented Triumph of Nativism*, (New York: Syracuse University Press, 1996), 46.

³³ Behrengi, yakın dostu ve okul arkadaşı olup, birlikte Azerbaycan halk kültürü üzerine çalışmalar yaptığı, Behruz Dehgani vasıtasıyla Fedaiyan ile ilişki kurmuştur. Dehgani bilahare, Şah'ın istihbarat kurumu SAVAK tarafından tutuklanmış, işkenceyle öldürülmüştür.

³⁴ Boroujerdi, *Iranian Intellectuals and the West*, 37.

³⁵ Karaağaçlı, Devrimci Edebiyatın Toplumsal Uyanışa Etkisi, 20-21.

³⁶ Kaveh Bassiri, "Whatever Happened to The Little Black Fish?", *Iranian Studies*, 2018, DOI: 10.1080/00210862.2018.1480358, 2-3.

lerde etkileri hissedilen dünya görüşünü büyük ölçüde şekillendiren dış faktörleri, edebi ve politik düzlemde şu şekilde dile getirir: i) Rus edebiyatındaki *Sosyalist Gerçekçilik* akımı, ii) Latin Amerika devrimcilerinin gerilla mücadelesi, iii) Çin Halk Cumhuriyeti'nde sürmekte olan *Kültür Devrimi*.³⁷ Her üç faktörün etki derecesi farklı olmakla birlikte, Behrengi'nin öykülerinde sözkonusu unsurların izlerini görebilmek mümkündür; bu meyan da bilhassa Sosyalist Gerçekçilik akımının köy ve işçi hayatını anlattığı öykülerinde (Pancarlı Çocuk, Bir Günlük Düş ve Gerçek, Bir Şeftali Bin Şeftali) izi sürülebilir. Keza, Bir Günlük Düş ve Gerçek'in son sahnesinde, peşinden koştuğu otomobile hınçla bakan Latif, şehir gerillasını hatırlatır şekilde, “keşke vitrindeki makineli tüfek elimde olsaydı şimdi” diyerek, sömürü düzenine karşı gerektiğinde şiddete başvurulabileceğini de açıkça belirtir; Köroğlu ve Güvercinci Kel Oğlan ise bu silahlı mücadeleye zaten başlamışlardır bile. Benzer şekilde, Behrengi, kendi özelinde ‘kültür devrimini’ takip ederek, öğretmenlik yaptığı köylerdeki fakara halk çocuklarına aydınlanmanın ışığını götürmeye çabalar.

Behrengi, kendi devrinin önde gelen İranlı aydın ve edebiyatçılarıyla da yakın ilişki içinde oldu, bu şahsiyetlerin önemli bir bölümü sosyalist dünya görüşünü benimseyen bir gelenekten gelmekteydi. Bu aydınlar arasında özellikle *Garbzedeği* (Batılılaşma Hastalığı / Batı Zehirlenmesi) isimli eseri ve Batı karşıtı görüşleriyle İran'ın modern dönem fikri ve kültürel yaşamı üzerinde önemli etkisi bulunan edebiyatçı ve düşünür Celal Âli Ahmed³⁸ ile XX. yüzyıl İran nesrinin zirveleri arasında sayılan, taşra edebiyatının öncülerinden Gulam Hüseyin Saidi³⁹ ön plana çıkmaktadır.⁴⁰ Her iki isim de 1968 yılında oluşturulan İran Yazarlar Merkezi'nin kurucuları olup, bu oluşum, 1946'da Tudeh Partisi'nin öncülüğünde toplanan ve yenilikçi yazar ve şairleri bir araya getiren I. İran Yazarlar Kongresi'nin 1960'larda kurumsallaşmış bir uzantısı olarak dikkat çekmektedir, Merkezin ilk başkanlığını ise tanınmış kadın yazarlardan Simin Danişver üstlen-

---

³⁷ Boroujerdi, *Iranian Intellectuals and the West*, 47.

³⁸ Hillmann, M.C., “The modernist trend in Persian literature and its social impact”, *Iranian Studies*, 15 (1-4) 1982, 7–29.

³⁹ Hasan Mir-Abidini, *İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı*, C. II, (Ankara, Nüsha Yayınları, 2002), 128–131.

⁴⁰ Brad Hanson, “The “Westoxication” of Iran: Depictions and Reactions of Behrengi, al-e Ahmad, and Shariati”, *International Journal of Middle East Studies* 15, No. 1 (February, 1983), 1-23

miştir. Behrengi, yakın dostları olan Âl-i Ahmed ve Saidi öncülüğündeki bu oluşumun faaliyetlerine katılıp destek verdi, bu çevrenin etkisi altındaki gazete ve dergilerle çeşitli yazı ve makaleleri yayınlandı.⁴¹ Behrengi'nin, ilk yazısı Telhun isimli öyküsüydü, S-Galanguş müstear adıyla *Kitab-ı Hafta* (haftanın kitabı) dergisinin 1965 Temmuz ayındaki 88'inci sayısında yayınlandı; dergi kısa süre sonra kapanınca, Behrengi yazılarını Tebriz'de yayınlanan *Mehdi Azadi* (Özgürlük Yurdu) ve benzer dergilerde yayınlamaya başladı.⁴²

Behrengi'nin yaşam öyküsü ve eserlerinde derin izler bırakan iki önemli hususiyetinden sol/sosyalist dünya görüşünün yanısıra, 'Türk kimliği' de önemli bir ayırt edici faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Behrengi, İran Türklüğünün tarihsel merkezi konumunda olan Tebriz'de dünyaya gelmiş olup, anadili Azerbaycan Türkçesidir, aile içinde ve yakın çevresinde daima Türkçe konuşulmuştur. Daha önce ilgili bölümde de değinildiği üzere, Behrengi'nin yetiştiği 1940'lı ve 50'li yıllar, Tahran'daki Pehlevi yönetiminin taşrada ve büyük kentlerde otoritesini sağlamlaştırmaya çalıştığı, bunun için İran kimliği ve Fars dilinin ön plana çıkarılıp, yerel kimlikler ve azınlık dillerinin bastırılmaya çalışıldığı bir dönemdir.⁴³ Bilhassa 1960'larla birlikte bu çabalar daha da artmış, Fars milliyetçiliği üst kimlik olarak ülke içindeki her türlü etnik ve dilsel azınlığa dayatılmıştır.⁴⁴ Behrengi, kendi anadilinin baskı altında tutulduğu böylesi bir dönemde, Azerbaycan'ın Türk kültürü ve Türk dili üzerine çalışmalarda bulunmuş, gerek folklor ve halk edebiyatı alanındaki derleme çalışmalarıyla, gerekse Türkçe kalem aldığı öyküler ve Türkçeye yaptığı çevirilerle, Azerbaycan'ın Türk kimliğinin yaşatılması ve baskı politikaları karşısında entelektüel direnç oluşturulmasında önemli rol oynamıştır.⁴⁵

Behrengi, Azerbaycan Türkçesinin yılmaz bir savunucusu, kendi halkının Fars kültürüne asimilasyon yoluyla entegre edilmesinin karşısında sert ve

⁴¹ Behrengi, *Baradaram Samad*, 160–168.

⁴² Karaağaçlı, *Devrimci Edebiyatın Toplumsal Uyanışa Etkisi*, 21.

⁴³ Yenisey, *İran'da Etnopolitik Hareketler*, 140–147.

⁴⁴ Kale, Tülay, *İran Türklerinin Ana Dili Problemleri ve Hamid Nutki*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (2004).

⁴⁵ Ali Kafkasyalı, *İran Türkleri*, (İstanbul: BilgeOğuz Yayınları, 2010), 246–247; Gamze Gizem Ertan, "Samed-i Behrengi'nin Hikâyeciliği ve İran Çocuk Edebiyatındaki Yeri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 26 (2011): 163–171.

tavizsiz duruşuyla bilinen bir aydındır. Örneğin, toplumsal hicviye niteliğindeki eserlerinden *Agha-ye Çokh Bakhtiyar*'da (Çok Şanslı Adam), evlerinde birbirleriyle sadece Farsça konuşan, çocuklarına Türkçeyi öğretmeyen ve Türkçenin cahillerin dili olduğuna inanan Türk kökenli bir aileyi eleştirir.⁴⁶ Hatta yakın arkadaşlarının tanıklığına göre, Behrengi, Sovyet Azerbaycanı'nda kalan millettaşlarıyla etnik ve dilsel bağlarının farkında olup, bir zaman sonra suyunda boğularak öleceği Aras Nehri'nin bu iki aynı halkı birbirinden ayıran bir suni sınır olduğu görüşündedir.⁴⁷ Bununla birlikte, yakın dostu Celal Al-i Ahmed'in naklettiğine göre, Behrengi, Azerbaycan'da kullanılan ve kendi anadili olan dile Pehlevi yönetiminin kullandığı şekliyle "Türkçe" demek yerine, "Azeri" denilmesini savunur.⁴⁸

Behrengi'nin İran Türk edebiyatına gerek telif gerekse tercüme yoluyla doğrudan katkıda bulunduğu folklor ve halk edebiyatı alanındaki çalışmaları şunlardır:⁴⁹

-1960'lı yıllarda Samed Behrengi ve Behruz Dehgani'nin birlikte toplayıp derledikleri dört eser;

1. Azerbaycan Masalları 1.Cilt (1965)
2. Azerbaycan Masalları 2.Cilt (1968)
3. Tapmacalar, Koşmacalar (1966)
4. Pare Pare (1964)

-Bu dört derleme esere ilaveten, Behrengi, modern Fars ve Türk edebiyatından çeşitli eserlerin Azerbaycan Türkçesine çevirilerini de yapmıştır (bu eserlerin bir kısmı dönemin sansür politikalarından dolayı Behrengi'nin ölümünden sonra yayınlanabilmiştir).⁵⁰

---

⁴⁶ Samad Behrengi, *Mecmueh-ye Makaleha*, (Tebriz: Entesharat-e Şems, 1368 / 1989), 290-293.

⁴⁷ Brenda Shaffer, *Borders and Brethren – Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity*, (Massachusetts: The MIT Press, 2002), 58–59.

⁴⁸ Jalal Al-e Ahmad, "Samad and the Folk Legend", Michael C. Hillman (ed.) *Iranian Society: An Anthology of Writings by Jalal Al-e Ahmad*, (Lexington, Ky.: Mazda Press, 1982), 138.

⁴⁹ Gökdağ & Heyet, "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", 51–84; Karaağaçlı, "Devrimci Edebiyatın Toplumsal Uyanışa Etkisi", 22.

⁵⁰ Karaağaçlı, "Devrimci Edebiyatın Toplumsal Uyanışa Etkisi", 22; Gökdağ & Heyet, "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", 51–84.

1. Gecedir Bak, Gecedir / Hest şeb âri, hest şeb – Nîma Yuşic, Furuğ Feruhzad, Ahmed Şamlu ve Ehavan-ı Salis'in şiirlerinden seçmeler, Şems Yayınları, Tebriz; (1358 / 1979).
2. Gazete Satan Çocuk, Mehdi Hüseyin (1963)
3. Biz Eşekler, Aziz Nesin (1965)
4. Çağdaş Şiirler Defteri, İran Şiirinden Seçmeler (1965)
5. Harapkar (Sabotajcı), Birkaç Türk Yazarın Hikâyeleri (1969)
6. Siyah Karga, Mamin Sibiriyak (1969)

Behrengi, kendi öykülerinin yanısıra, Oğuz Türklerinin en eski destanı olarak bilinen Dede Korkut Destanı'ndaki Deli Dumrul öyküsüyle, Azerbaycan ve Anadolu'da dönemin baskıcı yönetimlerine karşı ayaklanan Koroğlu ve yoldaşlarının destanını yeniden yorumlayıp yayınlamıştır. Behrengi, "Deli Dumrul'un Macerası" ismiyle derlediği öykü için yazdığı kısa sunuş yazısında Dede Korkut ve Oğuz Türklerini şu şekilde tasvir eder:

"Dede Korkut Kitabı, Azerbaycan bölgesinin, çok uzun yıllar öncesinden yadigâr kalmış, eski masallarından oluşur. Bu masallar, eski çağlarda yaşamış, Oğuz Türkleri denilen, eski Türk topluluklarıyla bağlantılıdır. Dede Korkut da ak saçlı bir Oğuz aksakalıydı, insanların sevinç ve hüznlerine ortak olur, kahramanlık hikâyeleri çalar söylerdi.⁵¹

Behrengi'nin aydın kimliği ve edebiyatçılığının yanısıra ön plana çıkan bir diğer önemli vasfı ise öğretmenliğidir. Bilinçli ve kendini eğitime, halkının aydınlanmasına adanmış bir köy öğretmeni olarak Behrengi'nin bilhassa, *Adet* (Alışmak), *Pust-i Narenc* (Mandalina Kabuğu) ve *Peserek-i Lebufuruş* (Pancarlı Çocuk) öyküleri, hiçbir olumsuz şeye alışmayan, zorluklar karşısında yılgınlığa düşmeyen, yoksulluk ve cehaletin insanları gark ettiği zulmü yeni ve cesurca bir bakış açısından işleyen bir öğretmenin Azerbaycan-Tebriz'in Türk köylerindeki izlenimlerinin ürünüdür.⁵² Behrengi'yi İran genelinde önemli bir aydın kitesine ulaştıran eserlerinden biri, bu izlenimlerini somutlaştırıp öneriler sunduğu ve 1965 yılının yaz aylarında yayınlanan eseri, *İran Eğitim Sistemi Üzerine Düşünceler*'dir (Kend u Kâv der

⁵¹ Samad Behrengi, *Kissehaye Behrang* – matne kamel, (Tehran: Entesharat-e Endeshaye Kohan, 1383/2004), 231-232.

⁵² Mir-Abidini, *İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı, C. II*, 114-115.

Mesâ'il-i Terbiyetî-yi Îrân).⁵³ Keza, *Azerbaycan Çocukları İçin Farsça Alfabe* başlıklı bir dil öğretim kitabı da hazırlamıştır. Behrengi, sol/sosyalist dünya görüşünün ve siyasi mücadelesinin de etkisiyle, İran'ın eğitim sisteminde eleştiriler yönelttiği kitap ve yazılarında, Âl-i Ahmed'in *Garbzedeği* kavramına atıfla, *Amrikazedegi* (Amerika Hastalığı / Amerika Zehirlenmesi) sorunsalı üzerinde durur ve eğitim sisteminin düzeltilmesinin yolunun, öncelikle bu yabancılara öykünme ve taklit zihniyetinin terk edilmesiyle bağlantılı olduğunu vurgular.⁵⁴

Behrengi'nin bütün öykülerindeki kahramanlar, içinde buldukları şartları kabullenmeyen, yeni ve farklı bir hayatın mümkün olduğunu savunan, bunun için arayışlara giren, icabında yerini yurdunu bu 'yolculuk' için terk etmekten çekinmeyen, azimli ve irade sahibi karakterlerdir. Bu hususlar, aslında doğrudan Samed Behrengi'nin dünya görüşünü ve şahsiyet özelliklerini de özetlemektedir.

4. Behrengi'nin İran Edebiyatı ve Fikri Hayatındaki Konumu

İran'ın önde gelen edebiyat tarihçilerinden Hasan Mir-Abidini, 1870'li yıllardan başlayarak, 1990'lara kadar geçen sürede İran öykü ve romanının tarihsel gelişimini incelediği üç ciltlik *Sad Sal-i Dastan-nivisi der İran* (İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı) başlıklı çalışmasında, 1961–1978 yılları arasındaki dönemi 'Uyanış ve Kendine Geliş' devri olarak tavsif eder.⁵⁵ Mir-Abidini, Muhammed Rıza Şah'ın baskıcı politikalarının ve Ak Devrim olarak nitelendirilen sürecin nihayetinde 1979 Devrimi'ne giden toplumsal dalgalanmalara yol açtığı bu dönemdeki edebi faaliyetleri açıklarken, üç edebi nesir türünün gelişimi üzerinde durur: Tarihi roman, taşra ve köy edebiyatı, modernist öykü / roman. Taşra ve köy edebiyatı olarak vasıflandırdığı gelişim ağacının alt dalları olarak da 'toprağa dönüş, köy öğretmenlerinin notları, üretim faktörlerine yöneliş, güney bölge edebiyatı, kuzey bölge edebiyatı' şeklinde sınıflandırma yapar.⁵⁶ Bu dönemde eser vermiş sanatçıların en belirgin vasıfları 'arayışçılık' olarak dikkat çekmek-

---

⁵³ Boroujerdi, *Iranian Intellectuals and the West*, 47.

⁵⁴ Hanson, "The "Westoxication" of Iran", 4–6.

⁵⁵ Hasan Mir-Abidini, *İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı*, C. I, (Ankara, Nüsha Yayınları, 2002), IX-XI.

⁵⁶ Mir-Abidini, *İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı*, C. II, V-VI.

te olup, bilhassa edebiyat dergileri vasıtasıyla ülkedeki edebi üretim faaliyetleri bu evrede büyük bir atılım içine girmiştir.⁵⁷

Mir-Abidini, Behrengi'yi modern İran edebiyatının içinde konumlandırırken, Taşra ve Köy Edebiyatı'nın alt kolu olarak 'üretim faktörlerine dönüş' başlığı altında ele alır; bu kategoride, Behrengi'nin yanısıra, Mahmud Devletabadi (Türkiye'de özellikle *Albay* isimli romanıyla tanınır⁵⁸), Behruz Tebrizi ve Ali Eşref Dervişyan (ölümünün ardından Behrengi üzerine *Samed Ölümsüzleşti*⁵⁹ isimli bir biyografi de kaleme almıştır) gibi köy ve taşrayla ilgili konuları daha somut bir şekilde ele alan köy kökenli yazarlar da yer alır.

Bir başka saygın edebiyat tarihçisi Hamid Abdullahiyan, *Karnameh-ye Nesr-i Muasır* başlıklı eserinde, modern İran nesrini incelerken, Behrengi'yi, Emin Fakiri ve Ali Eşref Dervişyan ile birlikte, 'Taşra Edebiyatının Takipçileri' başlığı altında zikreder.⁶⁰ Abdullahiyan, taşra edebiyatının öncülerini, Behrengi'den bir önceki kuşağa mensup olan köy kökenli yazarlar Mahmud Devletabadi ve Ahmed Mahmud olarak kaydeder.

Nikki R. Keddie ise 1979 Devrimi'ne giden süreçte etkin olan siyasi, toplumsal ve kültürel dinamikleri incelediği *Modern Iran – Roots and Results of the Revolution* isimli eserinde, 'Modern İran Politik Düşüncesi' başlığı altında sol/sosyalist dünya görüşüne sahip aydın ve düşünürleri ele aldığı bölümde, 1960'lara kadarki entelektüel ve edebi eğilimler çerçevesinde Behrengi'yi değerlendirir. Keddie, Behrengi'yi bu bölümde, Sovyet yanlısı ve Marksist eğilimli 'Tudeh Partisi çevresi' olarak nitelendirdiği Celal Al-i Ahmed, Sadık Hidayet ve Bozorg Alevi'den hemen sonra; Ali Şeriatî ve Gulam Hüseyin Saidi ile birlikte, 'ilerici aydınlar' arasında zikreder.⁶¹

Benzer şekilde M. C. Hillman da Behrengi'yi, 1953 darbesinin ardından 'İran toplumunun geleceği açısından ümit verici bir topluluk' olarak nitelendiği Modernist aydınlar arasında Al-i Ahmed, Saidi, Devletabadi, Bih

⁵⁷ Mir-Abidini, *İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı, C. II, V-VI, 4-7.*

⁵⁸ Mahmud Devletabadi, *Albay*, (İstanbul, Kafka Kitap, 2015), 233 shf.

⁵⁹ Dervişyan, Ali Eşref, *Samed Cavedane Şod*, (Tehran: Neshr-e Şeb-Ahengi, 1977).

⁶⁰ Hamid Abdullahiyan, *Karnameh-ye Nesr-i Muasır – Dastan, Nemayişnameh, Nesr-i İlmî, Tercüme*, (Tehran: Enstesharat-e Pâyâ, 1378 / 1999), 135-140.

⁶¹ Keddie, *Modern Iran*, 183-184.

Azin, Bozorg Alevi gibi yazarlarla birlikte kaydeder.⁶² Brad Hanson ise İran modern düşünce hayatındaki Batı karşıtlığını ele aldığı makalesinde, Celal Al-i Ahmed ve Ali Şeriatî'nin Batı ve ABD karşıtı görüşlerinin ve kamuoyunu şekillendirme faaliyetlerinin yanı sıra, Behrengî'nin *Amerikazedegi* yaklaşımının da önemini vurgular ve bu üç aydının görüşlerini birlikte değerlendirir.⁶³

Behrengî, bir köy öğretmeni olarak, eserlerini çoğunlukla çocuklar ve gençler için kaleme almıştır, bununla birlikte köy öyküleri üzerindeki açık etkisi nedeniyle bu alt kolun temel şekillendirici aktörlerinden biri olarak kabul edilir.⁶⁴ Behrengî'nin öyküleri son derece yalın ve anlaşılır bir dille kaleme alınmış olup, çocuklar ve gençler tarafından anlaşılmayacak kelime ve mesajlara yer verilmez. Bu yönüyle, Behrengî, ölümünün üzerinden geçen yaklaşık yarım asrın ardından, İran taşra edebiyatının zirve temsilcilerinden biri olduğu kadar, çocuk edebiyatının da ilk örneklerinden ve en başarılı kalemlerinden biri olarak nitelendirilir.⁶⁵

Behrengî, çocuk edebiyatının önemine ilişkin olarak şu iki hususa dikkat çeker: i) çocuk edebiyatı, çocukların hiçbir şeyden habersiz, tatlı hayal dünyalarıyla, büyüklerin sert ve acımasız gerçek dünyaları arasında bir köprü kurmalıdır... ii) çocuğa dakik bir dünya görüşünün yanı sıra, çeşitli ahlaki ve toplumsal konuları birlikte değerlendirebileceği bir ölçüt verilmelidir.⁶⁶

Bu bakış açısıyla eserlerini kaleme alan Behrengî'nin, bir sonraki bölümde detayı verilen edebi çalışmaları üç temel grupta incelenebilir:⁶⁷

i) Çocukların hayal gücüne seslenen öyküler – *Küçük Kara Balık, Ulduz ve Kargalar, Ulduz ve Konuşan Bebek, Bir Günlük Düş ve Gerçek, Bir Şeftali Bin Şeftali, Aç Fare*

ii) Yazarın doğrudan Azerbaycan bölgesindeki halktan ve sözlü kültürden derlediği öyküler – *Koroğlu ve Kel Hamza, Güvercinci Kel Oğlan, Sevgi Masalı, Telhun*

---

⁶² Hillmann, “The modernist trend in Persian literature and its social impact”, 11-12.

⁶³ Hanson, “The “Westoxication” of Iran: Depictions and Reactions of Behrengî, al-e Ahmad, and Shariati”.

⁶⁴ Mir-Abidini, *İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı, C. II*, 114.

⁶⁵ Abdullahiyan, *Karnameh-ye Nesr-i Muasır*, 137-138; Mir-Abidini, *İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı, C. II*, 114; Boroujerdi, *Iranian Intellectuals and the West*, 46-47.

⁶⁶ Mir-Abidini, *İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı*, 114.

⁶⁷ Abdullahiyan, *Karnameh-ye Nesr-i Muasır*, 137.

iii) Behrengi'nin köy öğretmenliği yaptığı döneme dair izlenimleriyle zenginleşen öyküler – *Alışmak, Mandalina Kabuğu, Pancarcı Çocuk*.

5. Behrengi'nin Belli Başlı Edebi Eserlerindeki Dile ve Temel Unsurlara Kısa Bir Bakış

Samed Behrengi'nin, bir önceki bölümde zikredilen, Azerbaycan halk kültürü ve folkloru, İran eğitim sistemi, Türk ve Fars edebiyatından Azerbaycan Türkçesine tercüme ettiği çalışmaların haricinde, kendisini tüm dünyaya tanıtan eserleri, aynı zamanda XX. yüzyıl İran edebiyatçılarının oldukça başarılı oldukları bir alan da olan, kısa öyküleridir. Bu çerçevede, Behrengi, şu öyküleri kaleme almıştır⁶⁸ (bunların bir kısmı sağlığında yayınlanmış, bir kısmı sansüre uğramış ve ölümünden sonra yayınlanabilmiştir):

1. Ulduz ve Kelâghâ (Ulduz ve Kargalar), 1346/1967.
2. Ulduz ve Arûsek-i Sohengû (Ulduz ve Konuşan Bebek), 1347/1968.
3. Keçel-i Kefterbâz (Güvercinci Kel Oğlan), 1346/1967.
4. Peserek-i Lebûfurûş (Pancarcı Çocuk), 1346/1967.
5. Efsâne-yi Muhabbet (Sevgi Masalı), 1346/1967.
6. Mâhî-yi Siyâh-i Kûçûlû (Küçük Kara Balık), 1347/1968.
7. Pîrzen ve Cûce-yi Telâieş (Yaşlı Kadın ve Altın Renkli Cıvcivi), 1347/1968.
8. Yek Holû Hezâr Holû (Bir Şeftali Bin Şeftali), 1348/1969.
9. Bist u Çehâr Sa'at der Hâb u Bîdârî (Bir Günlük Düş ve Gerçek), 1347/1968.
10. Kôroğlu ve Keçel Hâmza (Kôroğlu ile Kel Hamza), 1348/1969.
11. Talhûn ve Dastân-hâ-i Diger (Telhun ve Diğer Hikâyeleri), 1340/1961.
12. Sergozeşt-e Dûmrûl-i Dîvâne (Deli Dumrul'un Macerası).
13. Diğer kısa hikâyeleri;

⁶⁸ Bu öykülerin tamamı, bu makalenin yazarı tarafından Türkçeye tercüme edilmiş olup; ayrı ayrı ve tek cilt halinde, 2019 yılı sonbahar aylarında yayınlanması öngörülmektedir.

- KıŖŖe-yi Âh (Ah Masalı)
- Pust-i Narenc (Mandalina Kabuğu)
- Edi ve Bûdü (Edi ile Bûdü)
- Be Donbâl-i Felek (Feleęin PeŖinde)
- Gorg ve Gusfend (Kurt ile Kuzu)
- MuŖ-i Gorosne (Aç Fare)
- Bez-i RiŖ-e Sefid (Akıllı Keçi)
- Bî-nam (Adsız)
- Do Gorbek Ru-ye Divar (Duvardaki İki Kedi)
- SergozeŖt-e Daneh-ye Berf (Kar Tanesinin Macerası)
- Âdet (AlıŖmak)

Behrengi'nin belli baŖlı öykülerinde ele alınan temel hususlar Ŗu Ŗekilde özetlenebilir:

Küçük Kara Balık⁶⁹ – Behrengi'nin en fazla tanınan ve sevilen öykülerinin baŖında Küçük Kara Balık isimli eseri gelmektedir. Yazar, kaleme aldığı bu son öyküsünü sağlığında bitirip, yayınlanmak üzere 1968 yılı içinde Arash Dergisi'ne teslim etmiŖ, ancak çeŖitli redaksiyon ve yayına iliŖkin prosedürlerden dolayı yayınlandığını görememiŖtir. Aynı yıl içinde basılan öykü İran çocuk edebiyatının en erken ve baŖarılı örneklerinden biri olarak kabul edilir;⁷⁰ hatta bazı çevreler Küçük Kara Balık'ı 1960–70 devrimci aydın kuŖaęının sembolü olarak da görmektedir⁷¹ ve yayınlandığı dönemdeki en popöler hikâyelerden biri olarak dikkat çeker.⁷² Yayınlandıktan sonra çok sayıda yabancı dile çevrilen öykü, resimlendirilmiŖ versiyonuyla, 1968'de Bologna Çocuk Kitapları Fuarı Özel Ödülü'nü, yine aynı yıl Bratislava Bienali'nde onur ödülünü, 1974'te Hans Christian Andersen Ödülü'nü aldı.⁷³

---

⁶⁹ S.Behrengi, *KıŖsehaye Behrang*, 337-358.

⁷⁰ Bassiri, "Whatever Happened to The Little Black Fish?", 3.

⁷¹ Mir-Abidini, *İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı*, 115.

⁷² Bassiri, "Whatever Happened to The Little Black Fish?", 3.

⁷³ Bassiri, "Whatever Happened to The Little Black Fish?", 3.

Şah Pehlevi'nin baskıcı yönetimine karşı bir tür alegori olarak kaleme alınan ve muhtemelen sansürü aşmak için metaforlarla süslenen öykü, esasen, denizdeki binlerce balıktan bir balık olan Küçük Kara Balık'ın azim ve irade dolu 'yolculuk' hikâyesinin anlatımıdır. Behrengi, öyküyü, bir bü-yükanne balığın ağzından, on binlerce yavrusu ve torununa anlatır. Kara Balık, bir dereye yaşayan bir balık sürüsünün içinde annesiyle birlikte yaşamakta, ancak rutin ve alışkanlık haline gelmiş olan, her gün tekrar eden aynı gezinti ve sürüklenmelerden sıkılmaktadır. Bir gün, içinde yaşadıkları dereden artık sıkıldığını, o derenin sonunun nereye vardığını merak ettiğini, bu merakını mutlaka gidermek zorunda olduğunu, nihayetinde evden ayrılıp gideceğini söyler annesine. Annesiyle konuşurlarken, komşu balıklar da çıkar gelir ve annesi de dâhil olmak üzere herkes o sudan başka bir su, yaşadıkları hayattan başka bir hayat olmadığını söyleyip, 'toplumsal linç' kültürünü andırır şekilde, kara balığı sert bir şekilde uyarır; sonra da daha önce 'tehlikeli fikirleri' nedeniyle öldürdükleri salyangozun kaderini ona hatırlatır ve üzerine gidip kendisini öldürmekle tehdit ederler.

Bu linçten arkadaşlarının yardımıyla kurtulabilen kara balık hemen yola çıkar, ancak onu ölümden kurtaran en yakın arkadaşları bile kendisiyle gelmezler. Yolda giderken karşısına bilgili bir kertenkele çıkar ve onu yoldaki tehlikelere karşı uyararak, neye ve nasıl dikkat etmesi gerektiğini anlatır. Kertenkele, yoldaki testere balığı ve balıkçılı uzak tehdit olarak niteler ve denizlerde yaşadıklarını söyler, ama pelikan hemen ırmağın kenarında yaşamakta ve koca kesesiyle en tehlikeli ve yakın düşman olarak belirlemektedir. Kara balık, 'korkuyu öğrenmek' ve tehlikelerle baş ede ede 'büyüme' arzusundadır. Kertenkele sadece kuru nasihat etmekle yetinmez, yakalanması durumunda pelikanın kesesini yarıp dışarı çıkabilmesi için küçük bir hançer de verir kara balığa. Bu hançer, pelikanın kesesini yırtıp kaçmasını sağlar, ama keseye birlikte girdikleri diğer küçük balıklar ona güvenmedikleri ve pelikana yalvarıp yakararak kurtulmaya çalıştıkları için kuşun midesine gitmekten kurtulamaz. Pelikan tehlikesi karşısında kara balığın diğer küçük balıklara söylediği şu sözler, Behrengi'nin hayata bakışına dair de ipucu vermektedir okuyucuya:

*"Siz çok fazla kafaya takıyorsunuz. Sürekli bunu (tehlikeyi) düşünmek doğru değil. Yola çıktığımızda, korkunuz tamamen geçer."*⁷⁴

⁷⁴ S.Behrengi, *Kıssesihaye Behrang*, 351.

“Korkaklar! Bu hileci kuşun yalvarıp yakarmanıza bakıp, sizi serbest bırakacağını mı sanıyorsunuz?”⁷⁵

Kara balık, sonunda yüze yüze denize varır, orada önce testere balığıyla karşılaşır, fakat dibe dalarak kurtulur. Suyun dibinde devasa balık sürüleriyle karşılaşır, ama hemen onların arasına katılmaz, önce etrafı gezip tanımak ister. Bu gezintisi esnasında balıkçılı yem olmaktan kurtulamaz, önce kuşu aldatıp suya düşerse de tekrar yakalanır. Balıkçılın ıslak ve nemli midesinde bir süre daha hayatta kalır, bununla birlikte sürekli olarak kurtulma çareleri düşünür, midenin bir kenarına büzülüp ağlayan başka bir küçük balık gibi ümitsizlik ve çaresizlik içine sürüklenmeye karşı azimle direnir. Midenin içinde kendini bir o yana bir bu yana atıp hançeriyle mideyi yarmaya, bu şekilde balıkçılı ağzını açmaya zorlar, o ağzını açtığında diğer balığa hemen kuşun ağzından dışarı çıkıp kurtulmasını söyler. Kendisi ise kaçıp kurtulmaktan ziyade, öncelikle arkadaşını kurtarmak için balıkçılı öldürmeye kendini adamıştır. Nihayetinde, balıkçıl acı içinde havada taklalar atarak suya doğru düşmeye başlar ve ölür, ama Küçük Kara Balık’tan bir haber yoktur.

Behrengi, Küçük Kara Balık’ın diğer balıkları kurtarmak için kendisini feda ettiğini ve bu suretle öldüğünü, ama balıkçılın da canını aldığını vurgular ve artık başka balıkları öldüremeyeceği mesajını verir okuyucuya.

Bir Günlük Düş ve Gerçek⁷⁶ – Samed Behrengi’nin Küçük Kara Balık’ın ardından, kitlelere mesaj veren, uluslararası ölçekte tanınırlığına ve devrimci kimliğine katkı sağlayan eserlerinin başında Bir Günlük Düş ve Gerçek isimli öyküsü gelir. Bu öyküde her ne kadar hayal zenginliği ve yazarın çocukça dünyayı anlatmadaki başarısı cezbedici olsa da dönemin sosyo-ekonomik şartları içerisinde değerlendirildiğinde, metnin oldukça cesurca ve doğrudan hicvedici bir karakteri de vardır. Nitekim Behrengi, öykünün hemen başında okuyucularına yazdığı notta şöyle söyler:

“Düş ve Gerçek” hikâyesini sizlere emsal olması için yazdım. Yani bundan kastım şu, herkes birlikte yaşadığı şu insanları hakıyla tanısin ve bu sorunların nasıl çözüleceğine dair çareler düşünün.⁷⁷

---

⁷⁵ S.Behrengi, *Kıssehaye Behrang*, 352.

⁷⁶ S.Behrengi, *Kıssehaye Behrang*, 139-164.

⁷⁷ S.Behrengi, *Kıssehaye Behrang*, 139.

Dolayısıyla bu öykü de Küçük Kara Balık hikâyesi gibi, çocukları sadece eğlendirmek ve düş gücünü geliştirmek için yazılmış bir metin değil; bilakis, çocuklara (ve elbette yetişkinlere de) içinde yaşadıkları dünyayı ve çevreyi nasıl algılamaları gerektiğini sorgulatan, bu olumsuzlukları değiştirmek için öncelikle etrafta olan biteni doğru değerlendirmeleri icap ettiğini vurgulayan bir 'misyon' öyküsüdür.

Bu öykü, babasıyla birlikte iş bulabilmek umuduyla başkent Tahran'a gelen Latif'in bir gün içinde başından geçenleri anlatır. Kendi memleketinde ailesini geçindirecek iş bulamayan Latif'in babası, gerçek yaşamda benzer bir hayat mücadelesi veren ve şehir dışına geçici işlerde çalışmaya giden Behrengi'nin babasına oldukça benzer. Nitekim bazı kaynaklarda, öyküdeki Latif'in, gerçekte Behrengi'nin okul arkadaşı olan Latif'i temsil ettiği kaydedilir.⁷⁸

Öyküde, düşle gerçek kol kola gider, hatta bazı yerlerde (örneğin Latif'in Deve'yi sahiplenmesi ve oyuncak mağazasının önündeki kaldırımda seyretmesi, şımarık kız çocuğunun zengin babasına satılmaması için çırpınması vb.) düş öğeleri gerçek hayatın içine o kadar girer ki okuyucu ikisini birbirinden ayırt etmekte zorlanır. Ama Latif bazen de düşün çekiciliği ve tatlılığından, kaldırımda uyurken hemen önünde sokakları süpürüp tozu toprağı kaldıran bir temizlik işçisinin süpürge sesiyle uyanıverir ve gerçeğin soğukluğunu iliklerine kadar duyar.

Latif, bir yandan Tahran'ın yoksul, kaba, sert ve haşın koşullarında on, on iki yaşlarındaki arkadaşlarıyla birlikte düşe kalka büyümeye çabalarken, yoksul babası da el tezgâhıyla sabahtan akşama kadar şehrin sokaklarını arşınlayarak zerzevatçılık yapar ve hem karınlarını doyurmaya çalışır hem de memleketteki karısıyla çocuğunun nafakalarını temin etmek için didinir. Behrengi, bu öyküde gelir dağılımı eşitsizliği içindeki Tahran'ın oldukça canlı bir tasvirini de okuyucuya sunar: Bir yanda lüks ve gösteriş içinde yaşayan 'mutlu azınlığın' saadet yuvası kuzey mahalleleri, diğer yanda ise perişan haldeki yoksul insanların lebalep doldurduğu güney mahalleleri... Düşünde en iyi dostu olan devesinin sırtına binen ve Tahran'ı kuşbakışı yukarıdan seyreden Latif'e, devesi şöyle açıklar durumu:

⁷⁸ İldeniz Kurtulan, *Samed Behrengi'nin Yaşam Masalı*, (İstanbul: Akyüz Yayınları, 1989), 35-37.

“...Sonuçta ne oluyor? Güney tarafı, aç, sefil ve perişan insanların doldurduğu mahallelerden oluşuyor; kuzey tarafı ise kibar ve zengin sınıfının oturduğu yer...”⁷⁹

Tahran’ın şehirleşme açısından yaşadığı bu kuzey-güney ayrımı ve varoş-sayfiye ikilemi, öykünün yazılmasının üzerinden geçen yarım asra rağmen günümüzde de büyük ölçüde varlığını sürdürmektedir.

Latif’le devesi, Tahran’ın güneyinden başladıkları ‘yolculuk’larına kuzey mahallesindeki villalardan birinde son verir ve oyuncak mağazasındaki tüm oyuncak hayvanların aynı sofranın etrafında oturup karınlarını doyurdularını bir ziyafet yemeğine giderler. Behrengi, villanın sahiplerini eli kolu bağlı bir vaziyette evin bodrumuna hapsederken, onların uşak ve hizmetçilerini ise Latif’le iyi kalpli oyuncakların sofrasına oturtur. Tıpkı, Ulduz’un kargalar ve oyuncak bebekle olan öykülerinde yaptığı gibi, Behrengi, Bir Günlük Düş ve Gerçek’te de çocukları hayvanların ve oyuncak bebeklerin yardımıyla hayal âleminde de olsa zulüm ve eşitsizliğe karşı galip getirir.⁸⁰

Bununla birlikte, diğer öykülerin aksine, Küçük Kara Balık’taki ‘acı son’ bu öyküde de iki şekilde karşımıza çıkar: Latif ve babası, büyük şehirde ayakta kalma mücadelesini kaybederek memleketlerine geri dönmek zorunda kalırlar ki bunu konuştukları sahne başlı başına hüznüldür. Ama bundan daha acı olanı ise, Latif’in çok sevip sahiplendiği oyuncak devesinin, şımarık ve zengin bir kız çocuğu tarafından görülüp beğenilmesi ve Latif’in ısrarlarına rağmen mağaza sahibinin deveyi lüks otomobiliyle gelen zengin adama satmasıdır. Latif bu durum karşısında yıkılır, engellemek ister ama başaramaz ve hıçkırıklarla ağlarken çaresizce (ama Samedce bir kararlılıkla) şu sözler dökülür dudaklarından:

“O anda, mağazanın vitrinindeki makineli tüfeğin elimde olmasını ne kadar da çok isterdim.”⁸¹

Ulduz’un Maceraları (Konuşan Bebek⁸² ve Kargalar⁸³) – Samed Behrengi’nin Türkiye’de en fazla tanınıp okunan eserlerinden biri de Ulduz’un iki öyküsüdür. Birbirinin devamı mahiyetindeki bu iki öyküde

---

⁷⁹ S.Behrengi, *Kıssesihaye Behrang*, 151.

⁸⁰ Mir-Abidini, *İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı*, 114–115.

⁸¹ S.Behrengi, *Kıssesihaye Behrang*, 164.

⁸² S.Behrengi, *Kıssesihaye Behrang*, 37-78.

⁸³ S.Behrengi, *Kıssesihaye Behrang*, 79-128.

Behrengi, çocukların düş dünyasından ve hayal gücünün zenginliğinden yola çıkarak, gerçek hayattaki sert ve acımasız şartlardan adeta sıyrılır ve yine ‘yolculuk’ metaforu üzerinden, alternatif bir dünyanın varlığını haber verir çocuklara.

Öykünün ana karakteri olan Ulduz, altı, yedi yaşlarında bir kız çocuğudur. Anadolu Türkçesinde ‘yıldız’ isminin karşılığı olan Ulduz,⁸⁴ Azerbaycan’da kız çocuklarına verilen bir isimdir, tıpkı öyküdeki en yakın arkadaşı ve kendisinden iki, üç yaş büyük olan Yaşar gibi. Ulduz, köyde yaşayan öz annesinden ayrı, babasının yeni evlendiği kadınla, yani üvey annesiyle birlikte yaşamakta; babasının göz yumması ve ses çıkarmaması sonucu, henüz çocuğu olmayan ve sürekli düşük doğum yapan üvey annesinden her türlü fiziksel ve psikolojik şiddeti görmektedir. Evde tek çocuk olması ve hemen yan komşuları olan Gülsüm’ün oğlu, en yakın arkadaşı Yaşar’la da görüşmesine izin verilmemektedir. Sebebini üvey annesi, ‘oğlanın ser-seriliği’ diyerek açıklasa da Yaşar’ın bilgili, korkusuz, kolay baş eğmeyen ve cesur tavrı, kötü niyetli ve cahil tabiatlı büyükleri rahatsız etmektedir.

Ulduz, oyuncak bebeğini kendisiyle ısrarla konuşa konuşa bir şekilde dile getirmeyi başarabileceğini kafasına koyar, sonunda başarır da böylece yalnızlıktan kurtulur ve kendisine iyi bir dost ve sırdaş bulur konuşan bebekte. Bu iyiliklerine karşılık olarak, Yaşar’la beraber, her sene Nevruz zamanında bir araya gelen oyuncak bebeklerin yıllık şölenine davet edilirler, üçü güvercin kılığına girerek kanat çırpar ve uzak bir ormanın içindeki gölün kenarında, bu güzel şölene katılırlar. Behrengi’nin, şölende oyuncak bebeklerin söyledikleri şarkıları aktardığı bölümler, halk edebiyatından derleme çalışmalarının iyi birer örneğidir. Şöleden döndükten sonra kötü niyetli üvey anne, Ulduz’un bez bebeğinden şüphelenir, fısıldaşmalarına şahit olduğu bir gün bebeği kaptığı gibi ateşe atar ve yakar. Çocuklar bunun üzerine yeni bir bez bebek yapmak için harekete geçerseler de üvey anne bu macerayı da başlamadan bitirir. Öykünün ilk kısmı önce tarifsiz bir mutluluk, sonra sonsuz bir acıyla bitse ve Ulduz’la Yaşar’ın görüşme-

⁸⁴ İran Türklerinin büyük şairi Şehriyar’ın Heydar Baba’ya Selam şiirinde de geçer ‘ulduz’:
“Bir soruşun bu karkınmış felekden,
Ne isteyir bu kurduğu kelekden?
Deyne, keçirt ulduzları elekden,
Koy tökülsün, bu yer üzü dağılsın,
Bu şeytanlık korkusu bir yığılsın.”

leri üvey anne tarafından yasaklansa da Behrengi çocukları yine de sevindirmenin bir yolunu bulacak, bu sefer kargaları Ulduz'un yardımına ve arkadaşlığına yollayacaktır.

Evde sıkılıp duran, odadan dışarı dahi çıkması artık yasaklanan Ulduz, bir gün önünde oturduğu pencerenin kenarından bir karganın bahçedeki havuzun başına indiğini görür. İyi niyetli Ulduz'a, karga da çekinmeden yaklaşır ve bu diyalog, Anne Karga'nın yavrusu Karga Bey'i Ulduz'a oyun arkadaşı olmak üzere getirmesiyle meyvesini verir. Behrengi'nin anne kargaya söylediği şu sözler, onun bozuk toplumsal düzene duyduğu öfkeyi de satır aralarında gözler önüne serer:

“Çocuk olma canım benim, günah nedir? Hırsızlık yapmayayım günah diye, peki o zaman ben ve çocuklarım açlıktan ölürsen ne olacak? Asıl günah bu değil mi canım? Günah nedir? Karnımı doyumamamamdır! Sabunun ayaklar altına atılıp boşa gitmesi ve benim aç kalmamdır günah. Ben o kadar yıl yaşadım ki bu tür şeyleri bilirim hep. Sen de bu tür boş ve anlamsız nasihatlerle hırsızlığın önlenemeyeceğini bil. Herkes kendisi için çalıştığı müddetçe hırsızlık da hep olacaktır.”⁸⁵

Yavru karga eve getirilir, ama bu sefer de bahçeye konan bekçi köpeği evde terör estirir ve karganın saklandığı yerden çıkmasına izin vermez. Bir süre sonra, üvey anne, anne kargayı yakalar ve ağaca asarak döve döve öldürür, bu sahnelere şahit olan yavru karga da vakitlice uçmayı öğrenemediği için birkaç gün sonra ölür. Ama Behrengi bu sefer de Kargalar Şehri'ndeki kardeşlerini onların peşine gönderir ve Ulduz'u alıp kendileriyle beraber götürmeyi teklif ederler. Lakin, bu düşsel güzelliği temelsiz bir arzunun üzerine inşa etmez yazar; bunun gerçekleşebilmesi için Ulduz ve Yaşar da gayret gösterecek, buna layık olduklarını gösterecektir çalışkan kargalara. Büyük bir ağ örmeyi öğüt verir bilgeliğiyle bilinen büyükanne karga, bunun için kargalar yün getirecek, çocuklar da yünü eğirip ip yapacak, sonra da bunları birleştirip ağ öreceklidir. Yaşar'ın annesi de kâh bilinçli kâh bilinçsiz katkı verir bu çabaya. Bekçi köpeği, Yaşar'ın planıyla öldürülür. Behrengi bu bölümlerde toplumdaki yetişkinlerin batıl inançları ve cahilce tavırlarını, çocukların bilgeliğiyle ironik bir şekilde eleştirmeyi ihmal etmez.

---

⁸⁵ S.Behrengi, *Kıssesihaye Behrang*, 81.

Sonunda kararlaştırılan vakit gelip çattığında, ağ örme işi bitmiştir, ama bu sefer de üvey anne ile kocası ortaya çıkar ve ‘yolculuk’ planını engellemeye çalışırlar. Fakat kargalar duruma el koyar ve ikisini sıkıca sarıp, buna izin vermezler. Bu mücadelenin ardından, Ulduz ve Yaşar ağın ortasına oturur, kargalar da ağın birer yanından tutup havalanırlar ve Kargalar Şehri’ne doğru ‘yolculuk’ başlar bu sefer. Yazar, ütöpik bir cennete yapılan bu yolculuktaki neşe ve kaygısızlığı, kendisinin de özgürlüğe olan tutkusunu yansıtır biçimde şu sözlerle aktarır:

“Kargalar sevinç çığlıkları arasında uçmaya devam ediyorlardı. Kargalar Şehri’ne gidiyorlardı. Öyle bir yere gidiyorlardı ki şimdi ‘baba’nın evinden çok daha güzeldi. Öyle bir yere gidiyorlardı ki orada ‘üvey anne’ yoktu.”⁸⁶

Bazı kaynaklar, Behrengi’nin bu ütopyasında yer verdiği ‘kurtarıcı karga’ ögesinin tesadüfi olmadığını vurgular, 1960’ların ceberrut ve baskıcı monarkı Muhammed Rıza Pehlevi’nin kargalara karşı duyduğu nefret ve antipatiyle ilişkilendirir; Ulduz’un Behrengi’nin çocukluk aşkı olduğunu ve öyküdeki kızın bu aşkı temsil ettiğini, Yaşar’ın da muhtemelen yazarın kendisini temsil ettiğini ve öyküdeki bez bebeği de Behrengi’nin Ulduz’a çocukluklarında yapıp hediye ettiğini aktarır.⁸⁷

Bir Şeftali Bin Şeftali⁸⁸ - Türkiye’de tanınan Behrengi öykülerinden biri olan Bir Şeftali Bin Şeftali, iki erkek çocuğuyla bir şeftalinin ‘yolculuk’ öyküsüdür. Yazar, bir köyde geçen öyküsüne yine bir toplumsal düzen eleştirisiyle başlar; köyün verimli ve sulak arazisini ağa kendine ayırmış, taşlı ve çorak araziye de köylülere vermiştir. Ağanın bahçesindeki aynı türe ait iki şeftali ağacından küçük olanı her türlü bakımı yapılmasına rağmen bir türlü meyve vermez, sonunda bahçıvan onu kesmekle tehdit edip gözünü korkutmak ister, ama yine de bildiğinden şaşmaz şeftali ağacı ve derdini sadece yazara açar, olgun bir meyve oluşundan itibaren başından geçenleri anlatır. Bahçıvanın bahçeden toplayıp şehirde ağanın evine götürdüğü sepetten düşen bu şeftali, Sahip Ali ve Polat isimde köyün fukara çocuklarından ikisinin yoluna çıkar. Çocuklar kendi kendilerine konuşurken, bahçıvanın her seferinde kendilerini kovalayıp bahçeden atmasına ve hatta

⁸⁶ S.Behrengi, *Kıssehaye Behrang*, 126.

⁸⁷ Kurtulan, *Behrengi’nin Yaşam Masalı*, 47.

⁸⁸ S.Behrengi, *Kıssehaye Behrang*, 363-389.

arkalarından tüfekle ateş etmesine kızar, bahçedeki nimetlerin ellerinden yitip gitmesine ve köyün düzenine olan öfkelerini de ortaya sererler:

“Ulan sanki biz insan değiliz. Şu bağdaki her bir şeyi tek tek toplayıp, o herife götürüp veriyor zıkkımlansın diye. Ama bunların hepsi bizim yüzümüzden oluyor, hepimiz miskin miskin oturup o pislik herifin bütün köyü yağmalamasını seyrediyoruz hep birlikte... İyisi mi biz şimdi yakalım burayı...”⁸⁹

Bu sırada yerde aniden buldukları şeftali o kadar güzeldir ki çocuklar yemeye kıyamazlar, ama sonunda ağızlarını şapırdatarak yerler ve çekirdeğini de bahçenin içinde, pek belli olmayacak bir yere dikmeye karar verirler. Niyetleri birkaç yıl sonra kendilerine ait bir şeftali ağacı sahibi olmaktır. Çekirdeği bahçeye dikerler, yaz kış özenle yaparlar bakımını, nihayetinde çekirdek sürgün verip boy atar ve toprağın üstünde sıkıca tutunur hayata. Çocuklar sevinç içinde dört dönerler bu yeni fidenin etrafında, çaya koşup avuç avuç su taşırlar daha da boy atıp gelişmesi için, bitkilere faydalı olduğunu duydukları bir yılan ölüsünü getirip fidenin dibine gömerler bir gün gübre niyetine. Artık şeftali fidesi kendini bu iki yoksul çocuğa ait bilmekte, onların olduğu için sevinç ve gururla dolmaktadır.

Ama bu karşılıklı mutluluğa günün birinde acı bir gölge düşer, çocuklar artık ufak bir ağaca dönüşen şeftali fidesini daha da büyütme için dağın eteğine yılan ölüsü bulmaya gittikleri bir gün, Sahip Ali’yi yılan sokar. Polat ve köydekiler, ne kadar uğraşıp didinirlerse de Sahip Ali’yi kurtaramazlar, Polat gelip şeftali ağacının başında ağlaya ağlaya anlatır durumu ağaca. Polat vedalaşmaya gelmiştir ve köyden çekip gitmeyi düşünür, ağaç da tepesindeki ilk meyvesini silkeleyip çocuğun önüne atar teselli etmek ister gibi. Ama artık karar vermiştir, kendisi için bu denli gayret edip hayatını feda edecek kadar didinen bu çocuklara ait olmayacaksa, bundan böyle kimseye de ait olmayacaktır. O günden sonra bir tane bile meyve vermez.

Behrengi bu hikâyesinde, Küçük Kara Balık’ta balıkçılın midesinden ufak balığı kurtarmak ve balık neslini balıkçılın zulmünden kurtarmak için kendini feda eden kara balık gibi veya köyü ejderhanın zulmünden kurtarmak için kendini feda eden Telhun gibi; şeftali fidesinin gelişip büyümesi için de Sahip Ali’ye kendisini feda ettirir ve tehlikeli bir iş olan yılan yakalama sırasında çocuk ölür. Bu ‘fedakârlık’ kültürü, Behrengi’nin eserlerinde

---

⁸⁹ S.Behrengi, *Kıssesihaye Behrang*, 369.

önemli bir unsur olup, yazarın dünyaya bakış tarzını da göstermektedir.

Köroğlu ve Kel Hamza⁹⁰ - Köroğlu'nun maceraları, halk arasında dilden dile aktarılan ve asırlar boyunca halk muhayyilesinde adaletsizliğe karşı sembolleştirilen öykülerdir. Behrengi'nin yetiştiği siyasal ve toplumsal şartlar çerçevesinde, kaleme aldığı öykülere ve yazı-makalelere ilaveten, ideolojik mesajını kitlelere vermekte kullandığı vasıtalarından biri de halk hikâyeleri ve destanlardır. Behrengi'nin neden başka bir halk hikâyesini değil de Köroğlu'nu seçtiği hususu, bu hikâyenin bizzat kendi içindeki mesajında saklıdır. Yazar, bu mesajı Köroğlu Destanlarına dair kaleme aldığı makalesinde şu şekilde ifade eder:

*“XVII. yüzyılın ilk yarısında, Celâlilerin başkaldırısı bölgenin bütününe sarmıştı. Otuz yıldan beri devam eden bu başkaldırının yöneldiği güçler, bir taraftan Osmanlı sultanları, bir taraftan Şah Abbas'ı. Ama daha genel olarak, başkaldıranlar, tüm hanları, paşaları, feodalları ve valileri, merkezi yönetim tarafından atanmış bütün yöneticileri hedef alıyordu.”*⁹¹

Behrengi de bir başka asrın zalim idaresine, Pehlevi monarşisine karşı sesini yükseltmiş bir aydındı ve Köroğlu'nun başkaldırısında kendi mücadelesine yakın bir mesaj bulmaktaydı. Esasen, Köroğlu'nun mücadelesini, “*Köroğlu ve çevresinin ayaklanması, halkı sömüren zorbalara, feodallara ve ağa-köylü düzenine bir başkaldırıdır*” sözleriyle özetlemekteydi. Köroğlu öyküsü aynı zamanda içindeki folklorik ve âşıklık/ozanlık unsurlarıyla, Behrengi'nin ilgi alanı olan halk edebiyatı derleme faaliyetlerine de iyi bir örnektir.

Köroğlu, Safevi Şahı Abbas'ın valilerinden olan Hasan Han'ın seyisi Ali Kişi'nin oğludur, asıl adı Ruşen'dir. Babası bir yanlış anlama sonucu Han tarafından gözleri oydurularak kör edilmiş, sonra da iki cins atı Kırat ve Dorat'ı yanına alarak geçit vermez dağların başındaki Çenlibel'i kendine mesken edinmiş, kinini ve öfkesini oğlu Ruşen'e miras bırakmıştır. Ruşen de büyüüp de Köroğlu namını alınca, çevresine topladığı bin yiğit kadın ve erkekle şahın, paşaların, hanların zulmüne karşı başkaldırır ve savaş meydanlarında bütün yiğitliğini gösterir. Bunu yaparken de kendi arkadaşlarına karşı daima yüzü yerde ve tevazu içinde, düşmana karşysa tam bir öfke ve nefretle davranır.

⁹⁰ S.Behrengi, *Kıssehaye Behrang*, 282-333.

⁹¹ S.Behrengi, *Kıssehaye Behrang*, 282-283.

Günün birinde, Hasan Han'ın meclisinde Koroğlu'nun nasıl yenilgiye uğratılabileceği görüşülürken, Kel Hamza adında kimsenin beğenmediği, yersiz yurtsuz bir berduş adam, Koroğlu'nu alt etmek için önce atı Kırat'ın altından alınması gerektiğini, kendisinin bu işe talip olduğunu söyler; ama işi becerirse Han'ın kızını, beylik unvanını ve dünya malını talep eder. Talebi kabul edilince yola çıkıp Koroğlu'nun yanına varır ve zillet gösterek ona kapılanır; arkadaşlarının karşı çıkmasına rağmen Koroğlu onların hatırını kırar ve Kel Hamza'yı seyisi yapar, Hamza ise bir süre sonra bu güveni istismar eder ve Kırat'ı çalıp götürür. Koroğlu, ardından gidip Hasan Han'ın kalesine bir âşık kılığında varır, Hamza'nın Han kızıyla düğününün olacağı gün Kırat'ı bir şekilde ahırdan çıkarıp kaleden kaçırmaya muvaffak olur. Bu sırada Hamza'yı da öldürür ve dünya malına tamah ederek, kalleşlik etmesinin cezasını verir. Sonra da Çenlibel'e varıp arkadaşlarından özür diler, yiğitleri de onu eskisi gibi bağırlarına basıp yine saygı ve hürmette kusur etmezler.

Güvercinci Kel Oğlan⁹² - Türk Dünyasının ortak kültürel öğelerinden olan Kel Oğlan da Behrengi'nin öykülerinde kendisine yer bulmuş ve onun dünya görüşüne uygun şekilde yeniden yorumlanarak aktarılmıştır.

Öykünün ana kahramanı olan Kel Oğlan, ihtiyar anasıyla birlikte bir göz kulübede yaşamakta, keçisi ve güvercinleriyle ilgilenmektedir; hemen karşılarındaki sarayda oturan padişahın kızı ise gönlünü Kel Oğlan'a kaptırmış, aşkıdan yataklara düşmüştür. Öykünün ilerleyen bölümlerinde Kel Oğlan büyümlü bir külaha sahip olur, bu kavukla zenginden alır ve fakire verir. Behrengi metne yaptığı eklemelerden birinde, kendi dünya görüşüne uygun olarak, Kel Oğlan'a şu ideoloji yüklü sözleri söyler:

“Evet, Kel Oğlancığım, şimdi düşün bakalım Hacı Ali Ağa'nın malı mülkü sana helal midir haram mı? Hacı Ali bu kadar parayı nereden bulup biriktiriyor? Atölyelerinden mi? Kendisi emek harcıyıp çalışıyor mu? Yok. Hiç zahmet edip, ter döker mi! Yaptığı tek şey, atölyelerin kazancını alıp keyfine bakmak. Peki o halde kim çalışıp emek harcıyor, bu kazanç aslında kimin hakkı? Bunca fakir fukara insan çalışıp işlemese, bu fabrikaların atölyelerin hali nice olurdu? Cevap: Hepsi kapanır giderdi. Soru: O zaman da bu fabrikalar kazanç sağlar mıydı? Cevap: Tabii ki hayır! Sonuç: O halde, bu soru ve cevaplardan anlıyoruz ki işçiler çalışıp

---

⁹² S.Behrengi, *Kıssahaye Behrang*, 263–280.

didiniyor, ama fabrikanın tüm gelirine bu Hacı el koyuyor, çalışanlara da ufak bir parçasını veriyor sadece ücret olarak. Bu durumda, Hacı Ali Ağa'nın serveti demek ki kendine ait değil. Demek ki bana da haram olmuyor, helaldir.”⁹³

Nihayetinde, ‘kellerin bin tane hüneri olur’ şeklindeki eski söz uyarınca, yazar, her türlü zorluğa karşın Kel Oğlan’ı galip çıkarır ve padişahın kızıyla bir göz kulubelerinde mutluluk içinde yaşayıp giderler, ama Kel Oğlan zenginlerin malından çalıp fakirlere dağıtma misyonunu da terk etmez.

Pancarcı Çocuk⁹⁴ - Behrengi’nin öğretmenlik yıllarından derin izler taşıyan Pancarcı Çocuk, bir köy öğretmenin izlenimleriyle, 10-12 yaşlarında bir köy çocuğunun dilinden toplumsal eşitsizlik ve bozuk düzeni işler. Ablasının haşladığı pancarları, yaz kış demeden elindeki kazanına koyup dolaşarak satan Tanrıverdi, aslında durumu iyi olan ve sınır hattında kaçakçılıkla geçimini sağlayan bir adamın oğludur. Behrengi, Ulduz ve Kargalar öyküsünde olduğu gibi, burada da toplumsal adaletsizliğin olduğu bir yerde insanların geçinebilmek için hırsızlık, kaçakçılık gibi işler yapmasını olumsuz bir durum olarak aktarmaz. Babası ölünce, evin geçimini sağlamak ve yatalak annelerine bakmak için, ablasıyla birlikte köydeki halı dokuma tezgâhında çalışmak zorunda kalan Tanrıverdi, ahlaksız ve düzenbaz patron Hacı Kuli’nin ablasına sarkıntılık etmesine dayanamaz ve bir öfke anında elindeki halı kirkitiyle patronun yüzünü yaralar, ama yakalanınca dayaktan kurtulamaz.

Hacı Ağa, elinden tesbihi düşürmeyen, sakallı ama kurnaz ve sömürücü, dindar kılıklı bir fabrikatördür. Behrengi bu tiplmesiyle, kendisinden bir önceki aydın kuşağının zirvelerinden Sadık Hidayet’in meşhur Hacı Ağa’sına⁹⁵ ve Sadık Çubek’in Tengsir’ine⁹⁶ oldukça yaklaşır; bu tipleme aynı zamanda seküler aydın kesimin toplumsal eşitsizliğin kaynağı olarak gördükleri dini ve ekonomik sömürücü sınıflara karşı duydukları hınç ve nefretin de bir yansımasıdır. Behrengi’de bu sınıflara duyulan öfke diğer öykülerinde de bariz bir şekilde göze çarpar.

Behrengi, bu öyküdeki iyi çocukları da ödüllendirir adeta ve köyden ayrılırken, Hacı Ağa’nın evlenmek vaadiyle istismar etmek istediği çocuğun

⁹³ S.Behrengi, *Kıssehaye Behrang*, 267.

⁹⁴ S.Behrengi, *Kıssehaye Behrang*, 175-182.

⁹⁵ Sadık Hidayet, *Hacı Ağa*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019).

⁹⁶ Sadık Çubek, *Tengsir*, (İstanbul: Bulut Yayınları, 2002).

ablasını düzgün bir aileye gelin olmak üzere köyde bırakır; öğretmen, birkaç yıl sonra aynı köye uğradığında ise bu sefer Tanrıverdi'yi ablasını evlendirmiş, kendi düğün masraflarını çıkarmak için çalışırken bulur.

Mandalina Kabuğu⁹⁷ – Behrengi'nin yine köy öğretmeni olarak izlenimlerini ve yaşadıklarını aktardığı bir diğer öyküsü Mandalina Kabuğu'nda ise, bu sefer toplumsal düzen eleştirisinden ziyade en az onun kadar tehlikeli olan cehalet ve bilgisizlik eleştirisi ön plana çıkar. Diğer tanınmış öykülerinin nispeten gölgesinde kalan bu öyküde, bir çocuğun muhayyilesinde, annesinin ameliyat olmasını gerektiren şiddetli karın ağrısını dindirebilecek tek ilaç olarak mandalina kabuğu belirir ve Sahip Ali bu mandalinayı şehirdeki çarşıdan alıp köye zamanında getiremeyen öğretmenine düşman olur. Yazar öykünün sonunda, bu durum karşısındaki üzüntüsünü ve çaresizliğini, esasen çocuğa değil de toplumsal düzene karşı olduğu anlaşılan şu serzenişiyle ortaya koyar:

*“Şimdi yapmam gereken, Sahip Ali'yi, mandalina kabuğunun annesinin ölümünü önleyemeyeceğine ikna etmektir. Ama bu iş, yapılabileceklerin en zoruydu işte...”*⁹⁸

6. Sonuç

Samed Behrengi, II. Dünya Savaşı'nın zor koşullarında Tebriz'de dünyaya gelmiş, çocukluğunda Sovyet işgalini ve Tahran'dan bağımsız hareket eden Azerbaycan Milli Hükümeti deneyimini görmüş; ardından Pehlevi yönetiminin askeri baskısını, Şah'ın ülkeden ayrılmak zorunda kalışını ve milliyetçiliğin yükselişini, 1953'te Başbakan Musaddık'ın devrilip Şah'ın ülkeye geri dönüşünü henüz ilk gençliğinde yaşamıştır. Bilahare üniversite öğrenciliği ve ardından öğretmenliği sırasında, Soğuk Savaş şartlarında İran'ın ABD kampına yaklaşmasını, bundan dolayı içeride Sovyet yanlısı ve sol/sosyalist kimlikli her türlü oluşumun baskı altına alındığı dönemi tecrübe etmiştir.

Bu şartlar altında Behrengi'nin dünya görüşü sol/sosyalist ideoloji ve Türk kimliğinin etkisi altında şekillenmiştir. Taşradaki fakir bir işçi ailesinden gelmesinin yanısıra, özellikle 1960'ların sert uluslararası konjonktürü ve

---

⁹⁷ S.Behrengi, *Kıssesihaye Behrang*, 189-197.

⁹⁸ S.Behrengi, *Kıssesihaye Behrang*, 197.

ülke içindeki otoriterlik ve Ak Devrim uygulamaları, Behrengi'nin fikri ve entelektüel düzlemde sosyalist kampa yakınlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Azimli ve iradeli kişiliği, mücadeleden kaçınmayan yapısı, gerektiğinde toplum için kendini feda etme cehdi, Behrengi'yi öğretmenliği ve edebiyatçılığının yanısıra, önemli bir fikir ve mücadele insanı olarak da ön plana çıkarmıştır.

Samed Behrengi'nin bu şahsiyet özellikleri ve dünya görüşü, edebi çalışmaları ve makalelerinde de açıkça görülmektedir. Bilhassa, Küçük Kara Balık ve Bir Günlük Düş ve Gerçek öyküleri, yazarın toplumcu ve sosyalist bakış açısını alegori ve metaforlar yardımıyla kâğıda aktardığı, ülkesinin yanısıra gerek Türkiye'de gerek dünyada kendisini geniş kitlelere tanıtan öykülerinin başında gelmektedir. Behrengi, XX. yüzyıl İran edebiyatında 'Taşra Edebiyatı' başlığı altında değerlendirilir ve bu türün en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. Ayrıca, ilk örneklerini verdiği İran çocuk edebiyatının da halen daha en önemli zirvesi olarak kabul ve saygı görür.

Behrengi'nin edebi öyküleri üç temel grupta toplanabilir: i) çocukların düş gücüne hitap eden ve 'misyon aşıl原因an' öyküler (Küçük Kara Balık, Bir Günlük Düş ve Gerçek, Bir Şeftali Bin Şeftali vd.); ii) Azerbaycan halk kültüründen derlediği ve yeniden yorumladığı öyküler (Köroğlu ile Kel Hamza, Deli Dumrul'un Macerası, Telhun, Sevgi Masalı); iii) köy öğretmeni olarak izlenimlerini yansıtan öyküler (Alışmak, Pancarcı Çocuk, Mandalina Kabağı).

Samed Behrengi'nin, zorluklarla geçen ömrü, 1968 yılında, henüz 29 yaşındayken, Sovyetler Birliği ile ABD kontrolündeki İran'ı birbirinden ayıran 'Kafkasya'nın demir perdesi' Aras Nehri'nin sularında boğulan bedeninde son bulur. Kesin olarak aydınlatılmayan ölümü; kendisinden bir kuşak önce dünyaya gelen ve aynı dili konuştuğu, 1948'de henüz 41 yaşında öldürülen bir başka sosyalist Türk yazar Sabahattin Ali'nin Bulgaristan sınırındaki ölümüne oldukça benzer. Behrengi, ölümünden birkaç ay önce kaleme aldığı ve şöhreti neredeyse yazarının ismini geçen Küçük Kara Balık'ta, ölüm ve mücadele konusundaki görüşlerini şu şekilde ölümsüzleştirir:

“Ölüm çok kolay bir şekilde gelip beni bulabilir, ama yaşayabildiğim sürece kendi ayağımla gidip onu karşılamamalıyım. Lakin olur da bir gün ölümle karşı karşıya gelirim de çok önemli de-

ğil; önemli olan, benim hayatımın veya ölümümün, diğer insanların hayatları üzerinde nasıl bir iz bıraktığı... ”⁹⁹

Kaynakça

Abdullahiyan, Hamid. *Karnameh-ye Nesr-i Muasır – Dastan, Nemayişnameh, Nesr-i İlmi, Tercüme*. Tehran: Enstesharat-e Pâyâ, 1378 / 1999.

Abrahamian, Ervand. *A History of Modern Iran*. New York: Cambridge University Press, 2008.

Al-e Ahmad, Jalal. “Samad and the Folk Legend”. Michael C. Hillman (Ed.) *Iranian Society: An Anthology of Writings by Jalal Al-e Ahmad*. Lexington, Ky.: Mazda Press, 1982.

Azimli, Mehmet. Babek – Bir Direnişçi, Konya: Çizgi Kitabevi, 2013

Bassiri, Kaveh. “Whatever Happened to The Little Black Fish?”. *Iranian Studies*. 2018, DOI: 10.1080/00210862.2018.1480358.

Behrangî, Esed. *Baradaram Samad Behrangî: Revayat-e Zandagi ve Marg-e O* (Kardeşim Samed Behrengî: Hayat Hikâyesi ve Ölümü), chap-e sevvom. Tebriz: Nashr-e Behrangî, 2007.

Behrangî, Samad. *Kıssehaye Behrang – matne kamel*. Tehran: Entesharat-e Endesha-ye Kohan, 1383 / 2004.

Behrangî, Samad. *Mecmueh-ye Makaleha*, (Tebriz: Entesharat-e Şems, 1368 / 1989).

Boroujerdi, Mehrzad. *Iranian Intellectuals and the West: The Tormented Triumph of Nativism*. New York: Syracuse University Press, 1996.

Cleveland, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi*. Trc. Mehmet Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.

Çubek, Sadık. *Tengsir*. Trc. Naci Tokmak. İstanbul: Bulut Yayınları, 2002.

Dabashi, Hamid. *İran – Ketlenmiş Halk*. Trc. Emine Ayhan. İstanbul: Metis Yayınları, 2008.

Devletabadi, Mahmud. *Albay*. Trc. Buket Coşkun. İstanbul, Kafka Kitap, 2015.

Dervişiyân, Ali Eşref. *Samed Cavedane Şod*. Tehran: Neshr-e Şeb-Ahengî, 1977.

---

⁹⁹ S.Behrangî, *Kıssehaye Behrang*, 355.

Ertan, Gamze Gizem. “Samed-i Behrengî”nin Hikâyeciliği ve İran Çocuk Edebiyatındaki Yeri”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 / 2011, 163–171.

Garthwaite, Gene R. *İran Tarihi – Pers İmparatorluğu’ndan Günümüze*. Trc. Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2011.

Grigoriadis, Ioannis N. & Ansari, Ali. “Türk ve İran Milliyetçiliği”, *Ortadoğu Tarihi – Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften*. Youssef M.Choueiri (Ed.). Trc. Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2011), 371–396.

Gökdağ, Bilgehan A. & Heyet, M. Rıza. “İran Türklerinde Kimlik Meselesi”. *Bilig*, No.30 (Yaz 2004): 51–84.

Hanson, Brad. “The “Westoxication” of Iran: Depictions and Reactions of Behrangi, al-e Ahmad, and Shariati”. *International Journal of Middle East Studies* 15, No.1 (February, 1983): 1–23.

Hidayet, Sadık. *Hacı Ağa*. Trc. Mehmet Kanar. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

Hillmann, M.C. “The modernist trend in Persian literature and its social impact”. *Iranian Studies*. 15 (1–4) 1982, 7–29.

İzedi, Receb. “Azerbaycan Kimliği Hakkındaki On Yıllık Kargaşaya Bir Bakış”. (Ed.) Hamid Ahmedi. *İran – Ulusal Kimlik İnşası*. Trc. Hakkı Uygur. İstanbul: Küre Yayınları, 2009; 183–250.

Kafkasyalı, Ali. *İran Türkleri*. İstanbul: BilgeOğuz Yayınları, 2010.

Kale, Tülay. “*İran Türklerinin Ana Dili Problemleri ve Hamid Nutki*”. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (2004).

Kanar, Mehmet. *Samed-i Behrengi Behreng Masalları*. İstanbul, 2002.

Karaağaçlı, Abbas. “Samed Behrengi Örneği ile Devrimci Edebiyatın Toplumsal Uyanışa Etkisi”. *I. Uluslararası Dil, Sanat ve İktidar Sempozyumu Bildirileri (11–12 Mayıs 2017)*. (Ed). Nazım Elmas & Fikret Uslucan. Giresun: Giresun Üniversitesi Yayınları, 2017; 19–27.

Keddie, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. New Haven: Yale University Press, 2006.

Kurtulan, İldeniz. *Samed Behrengi’nin Yaşam Masalı*. İstanbul: Akyüz Yayınları, 1989.

Mir-Abidini, Hasan. İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı, C. I. Trc. Derya Örs. Ankara, Nüsha Yayınları, 2002.

Mir-Abidini, Hasan. İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı, C. II. Trc. Hicabi Kırlangıç. Ankara, Nüsha Yayınları, 2002.

Mohamed Tabriz, Ata. “İran Romanının Şekillenmesinde Siyasi ve Sosyal Düzenin Rolü (Kaçar ve Pehlevi Dönemi)”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, No.37, (2019): 803–834.

Reda, L.A. “Khatt-e Imam: the Followers of Khomeini’s Line”. (Ed.) Arshin Adib-Moghaddam. *A Critical Introduction to Khomeini*. New York: Cambridge University Press, 2014; 115–136.

Sarpkaya, Seçkin. “Samed Behrengî’nin Eserlerinde Çocuk”. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 4, Sayı 7, (Bahar 2019): 62–73.

Shaffer, Brenda. *Borders and Brethren – Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity*. Massachusetts: The MIT Press, 2002.

Şar, Edgar & Telek, Alphan. “Rethinking Secularism as a Political Principle in the Middle East: From Negative to Positive Understanding and Perception of Secularism”. A.Tomaszewska & H.Hämäläinen (Eds.). *The Sources of Secularism: Enlightenment and Beyond*. Palgrave Macmillan, 2017.

Uyar, Mazlum. *İran’da Modernleşme ve Din Adamları – Meşrutiyet Örneği*. İstanbul: Emre Yayınları, 2008.

Yenisey, Gülara. *İran’da Etnopolitik Hareketler (1922–2004)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008.

Yıldırım, Nimet. *İran Kültürü: Zerdüşt’ten Firdevsi’ye, Sadi’dan Şamlu’ya, İran’ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016.

İnternet Kaynakları

Bilgili, Ali Sinan. “Tebriz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Son erişim: 21.08.2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tebriz>.

Nafi, Basheer. “Iran’s tension with its Arab neighbours won’t be ending any time soon”. *Middle East Eye*. 3 Mayıs 2016, Son erişim: 22.08.2019, <https://www.middleeasteye.net/opinion/irans-tension-its-arab-neighbours-wont-be-ending-any-time-soon>.

Zendeginameh-ye Samad Behrangi. Son erişim: 21.08.2019, <http://samad-behrangi.com/biography.html>.